

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav východoevropských studií

Bakalářská práce

Mariia Getta

Židovské téma v tvorbě narodnických spisovatelů

Jewish Theme in the Work of Populist Writers

Praha 2014

Vedoucí práce: PhDr. Hanuš Nykl, Ph.D

Poděkování:

Chtěla bych především poděkovat vedoucímu mé práce PhDr. Hanuši Nyklovi, Ph.D za odborné vedení, trpělivost a vstřícnost, kterou mi v průběhu zpracování bakalářské práce věnoval. Ráda bych také poděkovala doc. PhDr. Jiřině Šedinové, CSc. za cenné rady ohledně mnou zvoleného tématu židovství.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 29. dubna 2014

.....

Mariia Getta

Abstrakt:

Cílem práce je zpracování tématu židovství v tvorbě vybraných narodnických spisovatelů. Hlavní důraz je kladen na problematiku protižidovských nálad a vymezení jejich zásadních příčin. Pro tuto práci byla vybrána díla, která se věnují tématu židovství a která se zároveň stala dobrou ilustrací protižidovských nálad druhé poloviny 19. století v Ruském impériu. V první kapitole je vymezen pojem národnictví a narodnické literatury, poté je stručně nastíněno postavení Židů v carském Rusku v 19. století. Jádrem práce je analýza děl vybraných spisovatelů narodnické tradice (G. I. Uspenskij, V. G. Korolenko, G. A. Mačtět) s ohledem na téma židovství, a to hlavně na téma pogromů a na téma soužití Židů a křesťanů.

Klíčová slova:

Národnictví, židovská otázka, ruská literatura, pogromy, antisemitismus, pásmo osídlení, Židé

Abstract:

The aim of the thesis is to process the Jewish theme in the creation of selected Populist writers, emphasis, analyze anti-Jewish sentiment and define its basic causes. For this thesis were selected stories that deal with the topic of Jewishness and that also became a good illustration of anti-Jewish sentiments of the 19th century in the Russian Empire. The first chapter defines the concept of Populism and Populist literature and then briefly outlines the position of Jews in Czarist Russia in the 19th century. The core of the thesis is an analysis of selected works of writers of Populist tradition (G. I. Uspensky, V. G. Korolenko, G. A. Machtet) with regard to the topic of Jewishness, especially on the subject of pogroms and on the coexistence of Jews and Christians.

Keywords:

Populism, Jewish question, Russian literature, Pogroms, Anti-Semitism, Pale of settlement, Jews

Obsah

1. ÚVOD	7
2. NARODNICTVÍ A NARODNICKÁ LITERATURA	9
3. ŽIDOVSKÁ OTÁZKA V CARSKÉM RUSKU	14
4. NARODNIČTÍ SPISOVATELÉ A ŽIDOVSKÉ TÉMA	19
4.1 VLADIMÍR KOROLENKO.....	21
4.1.1. Židovské téma v tvorbě Vladimira Korolenka.....	23
4.2 GLEB USPENSKIJ.....	29
4.2.1. Židovské téma v tvorbě Gleba Uspenského	30
4.3 GRIGORIJ MAČTĚT	38
4.3.1. Židovské téma v tvorbě Grigorije Mačtěta	39
5. ZÁVĚR	41
6. BIBLIOGRAFIE	43
7. POZNÁMKA	47

1. Úvod

Tato bakalářská práce se zabývá především židovskou tematikou ve vybraných dílech spisovatelů narodnické tradice, a to konkrétně v tvorbě G. I. Uspenského, V. G. Korolenka a G. A. Mačtěta. Pro tuto práci byla vybrána především díla, která obsahují cenný pohled na židovskou problematiku druhé poloviny 19. století v Rusku.

Téma židovství v ruské literatuře 19. století bylo kontroverzní a často mělo negativní konotace. Hlavním cílem této práce je právě zkoumání příčin protižidovských nálad. Postava Žida nezaujímal důležitý místo v tvorbě ruských spisovatelů a hrála spíše okrajovou roli. Zájem o židovství začínal s růstem židovského obyvatelstva v Ruském impériu a s jeho postupnou emancipací v druhé polovině 19. století. Od té doby téma židovství začíná pomalu pronikat do ruské literatury. Samotné snahy o asimilaci Židů ze strany státu v době carské vlády ale i vlastní asimilační hnutí Židů (*haskala*)¹ je začaly sblížovat s místní ruskou společností.

Narodnická literatura, která se začala vyvíjet v druhé polovině 19. století, rozšířila ruskou literaturu o nové náměty, přidala nová témata, obohatila ji o nové typy hrdinů. Projevovala hlavně zájem o ruský venkov, zkoumala nejpočetnější vrstvu ruské společnosti, jakou byla vrstva rolníků. V souvislosti se zájmem o rolnictvo se stalo aktuálním i téma Židů, kteří měli v životě ruské vesnice své místo. Z tohoto hlediska narodnická literatura poskytla nesmírně cenné materiály pro zkoumání židovské problematiky v ruské společnosti té doby. Téma židovství se objevilo hlavně v souvislosti s rostoucím antisemitismem. I přes všechny snahy Alexandra II. (1855–1881) o splynutí Židů s ruskou společností, ruský lid v nich stále viděl cizí a nepřátelský element. Tyto drastické události nemohly uniknout pozornosti narodnických spisovatelů.

Hlavním pramenem pro tuto práci byla především literární tvorba vybraných narodnických spisovatelů, v níž je výrazně znázorněno mínění autorů na židovskou

¹ *Haskala* bylo židovské reformní, osvícenské hnutí, které vzniklo koncem 18. stol. v západní Evropě. Jeho cílem bylo přetvořit židovský kulturní a náboženský život v duchu moderních idejí, integrace do evropské společnosti. Stoupenci *haskaly* odmítali izolacionistické tendence židovských komunit, prosazovali začlenění Židů do společnosti a používání národních jazyků. (Pavlát, L. a kol. *Židé. Dějiny a kultura*. Praha: Kliment a Mrázek, 2005, s. 29.)

problematiku. Důležitým zdrojem byla také studie Genrietty Mondri *Писатели-народники и евреи*², kde autorka zkoumala nejen literární tvorbu vybraných narodnických spisovatelů (V. G. Korolenka a G. I. Uspenského), ale také vliv jejich tvorby na další historické a literární studie, jakou byly, například, dvoudílné dějiny Židů od Alexandra Solženicyna *Dvě stě let spolu* (Двести лет вместе, 2001–2002)³.

V souvislosti s židovskou tematikou v narodnické literatuře pro účely této práce byli vybráni tři spisovatelé – V. G. Korolenko, G. A. Mačtět a G. I. Uspenskij. Všichni tři byli aktivními představiteli narodnické literatury, zabývali se rolnickou problematikou a nejdůležitějším úkolem, podle nich, bylo vzdělávání lidu. Znali se navzájem a kladně se vyjadřovali o tvorbě svých kolegů. Jejich realistický pohled na židovské téma na jedné straně obohatil literaturu o nového hrdinu, na straně druhé umožnil autentický pohled na protižidovské nálady a později i na související s nimi pogromy. Samozřejmě pogromy se staly hlavním tématem, které bylo spojováno s Židy, a všichni výše zmiňovaní autoři se o těchto událostech vyjádřili ve svých dílech: V. G. Korolenko ve své črtě *Dům č. 13* (Дом №13, 1903), G. I. Uspenskij ve své stati *Rolník o současných událostech. Poznámka k židovským pogromům* (Крестьянин о современных событиях. Заметка по поводу еврейских погромов, 1882), a G. A. Mačtět ve své povídce *Žid* (Жид, 1887).

² Мондри, Г. Писатели-народники и евреи. Санкт-Петербург: Академический проект, 2005.

³ Солженицын, А. Двести лет вместе. В 2 ч. Москва: Прозаик, 2011.

2. Narodnictví a narodnická literatura

Ruské impérium ve druhé polovině 19. století prožívalo řadu bouřlivých událostí, které měly velký vliv na sociokulturní a literární život ve státě. Poreformní atmosféra vlády Alexandra II. (1855–1881) umožnila vývoj nových kulturních a politických směrů. Alexandr II. vstoupil na trůn po dlouhých letech diktátorské vlády Mikuláše I. (1825–1855) se svými liberálními reformami, které vytvořily příhodné podmínky pro demokratické nálady, ale také pro revoluční myšlenky. Nicméně ani reformy Alexandra II. nebyly dokonalé a veřejnost byla přes všechny pokrok stále rozštěpená a nespokojená. Liberální reformy „cara-osvoboditele“ se snažily pozastavit začínající rolnickou krizi. Zrušení nevolnictví obyvatelstvo neuspokojilo: na jedné straně šlechtici nezvládali vedení hospodářství, protože byli zvyklí na nevolnickou práci, a na druhé straně stáli rolníci, kteří nevlastnili žádný majetek a snili o statkářské půdě.

Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 19. století se šířily zprávy o ubohém stavu rolníků. Na pozadí těchto událostí se začalo rozšiřovat nové společensko-politické hnutí, které se nazývalo narodnictví. Narodnictví mělo vyjadřovat zájmy rolníků, usilovalo o vybudování socialistické společnosti podle principů kolektivismu a spravedlnosti. Jednou z hlavních idejí narodnictví byla také kritika kapitalismu.⁴ Kořeny ruského narodnictví lze najít už koncem 40. let 19. století, kdy A. I. Gercen (1812–1870) přišel s teorií ruského socialismu, podle níž by se Rusko mohlo vyhnout kapitalistickému vývoji. Prosazoval myšlenku, že ruský socialismus vychází ze selské občiny. Pokračovatelem Gercenových idejí byl N. G. Černyševskij (1828–1889), který však spojoval teorii ruského socialismu s revolučně demokratickým programem boje proti samoděržaví. Ideje a program narodnictví dál formulovali P. I. Lavrov, P. N. Tkačov a N. K. Michalovskij.⁵

Významným teoretikem a kritikem, který zapůsobil na narodnické hnutí, byl Pjotr Lavrovič Lavrov (1823–1900). Pro narodnické aktivity byl roku 1866 poslán do vyhnanství, právě tam napsal své nejznámější dílo *Historické dopisy* (Исторические письма, 1868–1869). Vedle Lavrova patřil k předním narodnickým teoretikům a kritikům Nikolaj Konstantinovič Michajlovskij (1842–1904). Názory Michajlovského na společnost jsou

⁴ Яновский, О.А. (ed.). История России. Новое и новейшее время. Москва: Эксмо, 2010, s. 199.

⁵ Маслин, М. А. (ed.). История русской философии: учебник. Москва: КДУ, 2008, s. 234-235.

vyloženy ve statích *Co je to pokrok?* (Что такое прогресс?, 1869) a *Hrdinové a dav* (Герои и толпа, 1882) a v dalších jeho dílech. Mezi narodniky měly velký ohlas anarchistické teorie Bakuninovy. Michail Alexandrovič Bakunin (1814–1876) vycházel z přesvědčení, že ruský lid je připraven k revolučnímu boji, a je základem pro následující vývoj Ruska.⁶ Inteligence podle Bakunina nemá lid poučovat, jak to hlásal Lavrov a jeho stoupenci, kteří vytvářeli v narodnickém hnutí tzv. propagandistické křídlo.⁷

Ruská společnost prošla po r. 1861 velkým dějinným zlomem, kde hlavním otázkou byl stav rolníků. Narodnici chtěli vyjadřovat zájmy rolníků, kteří se ocitli v těžkých podmínkách poreformního období. Toto hnutí se rozvíjelo v podmínkách očekávání, že brzy přijdou nové změny k lepšímu, a ruský lid bude konečně svobodný a prosperující. V ruských podmínkách lid reprezentovaly široké masy rolnictva, které v představě narodníků měly být hlavní silou pro budoucí revoluci. Postupně se během svého vývoje narodnictví rozdělilo na dva proudy: revoluční a liberální.⁸ Revolučně ladění narodnici se soustřeďovali hlavně kolem ideje rolnické revoluce. Liberální odbočka narodníků zdůrazňovala neúspěch dalšího rozvoje kapitalismu v Rusku, odmítali revoluční metody boje, vedli kulturní a vzdělávací činnost a vyzývali k reformám pro postupné zlepšování života lidu.

Narodnictví bylo zpočátku záležitostí především mladé generace. Mladí radikálové se organizovali v kroužcích, jejichž úkolem byla propagace revolučních myšlenek mezi rolnictvem. V letech 1873–1874 činnost narodníků vyvrcholila akcí „*chození mezi lid*“ (хождение в народ). Tyto hromadné akce měly za cíl vzdělávat lid a propagovat ideje narodnictví.⁹ Nicméně se těmito akcím nepodařilo donést lidu hlavní ideje narodnictví, většina rolníků měla stále strach před carskou vládou a ještě nebyla připravena na radikální změny. Vzhledem k odlišnému původu byl rolnický všední život poměrně vzdálený od života narodníků. Rolníci zůstávali věrni carovi a pravoslavné církvi, nesplnili tedy očekávání narodnického hnutí a akce skončila neúspěchem. Neúspěch akce „*chození mezi lid*“ vedl narodniky ke změně dosud užívaných způsobů propagace a organizace. Roku 1876 vznikla tajná organizace *Zemja i volja*, která se původně nazývala *Severnaja*

⁶ Маслин, cit. dílo, s. 234-235.

⁷ Neuman, B. O literatuře v epoše narodnictví. Praha: Univerzita Karlova, 1974, s. 9.

⁸ Яновский, cit. dílo, s. 199.

⁹ Маслин, cit. dílo, s. 235.

revolucionno-narodničeskaja grupa (Severní revoluční narodnická skupina)¹⁰. Později se tato organizace rozdělila na dvě části. První se začala označovat jako *Narodnaja volja* a jejími členy byli příznivci teroristického boje proti samoděržaví. Druhá se nazývala *Čornyj pereděl*, ta spojila příznivce Bakuninových idejí. Zavraždění cara Alexandra II., provedené členy organizace *Narodnaja volja*, bylo vrcholem aktivity narodnických revolucionářů.

Důležitou roli v intelektuálním životě Ruska hrálo legální narodnictví, jehož představiteli byli vzdělaní lidé, spisovatelé, kritici a ideologové. Legální narodnictví se také dělilo na dva další proudy, jeden byl spíše konzervativnější, druhý byl liberálnější.¹¹ K tzv. konzervativním narodníkům patřili N. G. Černyševskij a I. I. Kablic (Juzov), kteří spolu v duchu tohoto směru vydávali týdeník *Nědělja*¹². Pojem „lid“ byl základem jejich světového názoru, vyjadřoval nejvyšší míru spravedlnosti a lidskosti té doby. Příznivce liberálního proudu charakterizovaly časopisy *Vlastenecké zápisky* (Отечественные записки), který byl obnoven roku 1868) a *Ruské bohatství* (Русское богатство), jejichž hlavním teoretikem a publicistou byl N. K. Michajlovskij. Na rozdíl od konzervativních narodníků si příznivci liberálního proudu lid do takové míry neidealizovali, ale realisticky hodnotili situaci na venkově, který byl zaostalý, a vkládali naděje do inteligence, jako do vzdělávací síly.¹³

Iosif Ivanovič Juzov (1848–1893), vlastním jménem Kablic, píše ve své knize *Základy narodnictví*¹⁴ o největším problému ruské společnosti – o propasti mezi rolníky a inteligencí. V důsledku rozdílu mezi těmito dvěma skupinami obyvatelstva nenacházel žádnou analogii v zahraničí, ruská inteligence byla výjimečně svérázná. Vyšší vrstva ruské společnosti byla v době vlády Petra Velikého vytvořena s cílem sloužit vládě, ne lidu. Zrušení nevolnictví změnilo postavení obou vrstev, rok 1861 lze tedy považovat za počátek sblížení inteligence s lidem. Od té doby cítila inteligence povinnost sloužit svému lidu.

Narodnictví nebylo jenom společensko-politickým hnutím, ale i literárním jevem. Velmi výrazně se do vývoje literatury promítla idea rolnické revoluce. Literatura období narodnictví je spjata s historickým úsekem vývoje Ruska, který se vyznačuje napětím ve

¹⁰ Николаев, В. Александр II. Биография. Москва: Захаров, 2005, s. 279-281.

¹¹ Маслин, cit. dílo, s. 236.

¹² Нѣдѣlja (Неделя, Týden)

¹³ Маслин, cit. dílo, s. 235-236.

¹⁴ Каблиц, И.И. Основы народничества И. Юзова. Санкт-Петербург: 1882

sférách života politického, ekonomického, sociálního a kulturního. Narodničtí prozaikové zaměřovali svou pozornost v podstatě ke stejným problémům jako narodničtí teoretikové. Zajímala je občina, její tehdejší stav a místo v životě ruského rolnictva, sledovali také ekonomické, politické a etické důsledky procesu kapitalizace, zasahující ruský venkov. Nevzešli z ní ti nejvýznamnější klasikové ruské literatury, ale tento směr byl silným impulzem pro budoucí vývoj nových syžetů, literárních hrdinů a uměleckého zpracování sociální problematiky v literatuře.

Narodnická literatura a její tvůrci, ať už byli nebo nebyli bezprostředně spjati s revolučním hnutím, se museli soustředit na hlavní problém: všestranně a pravdivě zobrazit život lidu. Narodníci sice navazovali na tradice revolučních demokratů, udělali ovšem nemalý krok vpřed tím, že se zabývali řadou nových otázek o lidu a pronikáním nových pořádků do ruského rolnického života. Hlavní inspirací bylo totiž rolnictvo, ale každý spisovatel se opíral o rolnictvo jinak.¹⁵ Větší část spisovatelů, jež pocházela z raznočinských vrstev, měla k lidu blíže, například N. G. Černyševskij, N. A. Dobrolubov, D. I. Pisarev, G. I. Uspenskij, V. M. Garšin a F. M. Rešetnikov. Velmi charakteristickým pro narodnickou literaturu byly malé prozaické žánry, jako povídky a črty, které se rozvinuly v 70. a 80. letech. Zejména umělecká črta dosahuje vrcholu v tvorbě Gleba Uspenského.¹⁶

Spisovatelé-narodníci vytvářeli svérázný literární obraz rolnického prostředí, protagonistou byl většinou rolník nebo venkovan. Pro narodnické autory byl charakteristický bezprostřední kontakt se zobrazovanou realitou venkova. Většina z nich prošla tvrdou životní školou a jejich díla vznikala na základě důkladného osobního seznámení s ruskou skutečností. Hlavním hrdinou byl pro narodnickou literaturu obyčejný člověk, kterého v budoucnu čekají změny. Nový typ hrdiny byl autory nahlížen jako svatý člověk, věnovali pozornost jeho ochotě obětovat se a nechat se mučit ve prospěch lidu. Ruská inteligence se stejným způsobem cítila vůči lidu, myšlenka obětování byla spojená s povinností obětování se pro svůj národ, pro osvobození lidu.¹⁷

Próza 70. a 80. let 19. století byla spojena s obdobím nebývalé napjatosti sociálně ekonomických poměrů a zvrátů nejrůznějších směrů. Základním literárním směrem byl v této době realismus. Sféra vlivu narodnické prózy se převážně vztahovala jenom k dané historické

¹⁵ Parolek, R., Honzík, J. Ruská klasická literatura (1789-1917). Praha: Nakladatelství svoboda, 1977, s. 326.

¹⁶ Tamtéž, s. 325.

¹⁷ Затеева, Т.В. Народнический роман 19 века. Москва-Улан-Удэ: философские истоки, 1998, s.15.

epoše. Pro literaturu období narodnictví byla charakteristická přítomnost faktografie, dokumentárnosti a racionalismu.¹⁸ Docházelo k přesunu autorského zájmu v žánrové oblasti prózy především na malé a střední epické žánry. Tyto malé žánry byly vhodné pro to, aby ukazovaly na problémy, na míru jejich důležitosti. Rozvoj malých epických žánrů tak rozšiřoval prostor realistického umění.

¹⁸ Neuman, cit. dílo, s. 68.

3. Židovská otázka v carském Rusku

Židovská otázka patřila k závažným sociálním problémům ruského impéria. Postavení Židů nejen v Rusku, ale i v celé Evropě nebylo nikdy jednoduché. Po trojí dělení Polska v letech 1772–1795 se v ruském impériu najednou objevil velký počet židovského obyvatelstva. Obavy z konkurence ze strany židovského obyvatelstva donutily Kateřinu II. (1762–1796) přijmout radikální opatření – zřízení „*pásma židovského osídlení*“ (черта постоянной оседлости евреев), hranice, kterou Židé nesměli překročit.¹⁹ Příčinou zřízení pásma byly pravděpodobně stížnosti ruských kupců na židovskou konkurenci a obecně pronikání protižidovských předsudků běžných v Polsku, podle nichž Židé byli „neproduktivní“ skupinou obyvatelstva „parazitující“ na práci rolníků.²⁰ Židům bylo zakázáno stěhovat se do ruského vnitrozemí, mohli se pohybovat na území patnácti gubernií. Hranice pásma osídlení zůstala v platnosti až do revoluce roku 1917.²¹

Autokratický charakter měla vláda Mikuláše I. (1825–1855). Car se snažil Židy integrovat do ruské společnosti, ale jeho integrační proces měl výrazně represivní charakter. Byl přesvědčen, že židovská věrouka byla nebezpečná pro křesťanské obyvatelstvo.²² Pro Židy byla zavedena povinná vojenská služba, která trvala 25 let.²³ Doufal, že tímto krutým způsobem dokáže potlačit náboženské vzdělání a tradiční způsob života Židů. Carská vláda vytýkala Židům jejich náboženský fanatismus, a tak za vlády Mikuláše I. první pogromy většinou dostaly náboženský charakter. Důvody k dalším pozdějším pogromům měly spíše ekonomické příčiny.

Naproti tomu Alexandr II. (1855–1881) po svém nástupu na trůn zaujal vůči Židům liberální a humánní postoj. Období jeho reforem přineslo změny, které předpokládaly postupnou emancipaci Židů, například povolení opustit pásmo osídlení platilo pro obchodníky první gildy. Od roku 1861 se mohli stěhovat nositelé akademických titulů, příslušníci

¹⁹ Johnson, P. Dějiny židovského národa. Praha: Rozmluvy, 2007, s. 344-345.

²⁰ Vydra, Z. Židovská otázka v carském Rusku, 1881-1906. Vláda, Židé a antisemitismus, Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006, s. 23-24.

²¹ Tamtéž, s. 24.

²² Еврейская энциклопедия. Том XI. Санкт-Петербург: Брокгауз и Ефрон, 1910, s. 710.

²³ Гительман, Ц. Беспокойный век: Евреи России и Советского союза с 1881г. до наших дней. Москва: Новое литературное обозрение, 2008, s. 16.

řemeslných cechů a později všichni, kdo navštěvovali univerzitu nebo podobné vzdělávací zařízení.²⁴ Tehdejší reformní euforie znamenala pro ruské Židy naději na zlepšení jejich situace. Právě za vlády Alexandra II. se Židé začali zapojovat do ruské společnosti, liberální duch 60. let se promítl do rozmachu ekonomické činnosti Židů a do rozvoje jejich kulturního a intelektuálního života. Nicméně rostoucí emancipace Židů s sebou přinesla vlnu protižidovských pogromů. Protižidovské předsudky vyrůstaly z tradice křesťanského antijudaismu. Tradiční obvinění, které mělo své kořeny ještě v Polsku, bylo nařčení z rituálních zločinů.²⁵ Postupně, s příchodem ekonomického liberalismu, sílily sociálně ekonomické prvky antisemitismu.

Vražda Alexandra II. přinesla nečekané změny jak pro revolučně laděné vrstvy, tak pro obyvatelstvo celého ruského impéria. Atentát na cara byl proveden 1. března 1881 lidmi ze skupiny *Narodnaja volja*. Vrah zemřel tentýž den, dalších pět osob bylo obviněno a označeno za spolupachatele. Mezi nimi byla jediná Židovka Gesja Geľfmanová, která utekla z domova kvůli nechtěnému manželství.²⁶ Nepatřila k vedoucím činitelům, její hlavní činností bylo obstarání úkrytů pro ostatní členy skupiny *Narodnaja volja*. Židovský původ Geľfmanové se stal příčinou vzniku protižidovských článků v tisku, kde Židé byli obviňováni z vraždy cara. V hlavách některých vůdců narodnického hnutí se zrodila idea spojení antisemitismu s bojem za sociální rovnoprávnost. Propagandisté ze skupiny *Narodnaja volja* chtěli za každou cenu povzbudit narodnické hnutí, i když to bylo za cenu obětování židovského obyvatelstva. Žid se stával obětním beránkem, mohla na něj být svalována všelijaká vina a zodpovědnost za hospodářské obtíže.

Židovské pogromy se po vraždě Alexandra II. šířily s neuvěřitelnou rychlostí, překvapovaly svým rozmachem a přitom nebylo jasné, kdo je vedl. Existovaly teorie, že pogromy byly iniciovány státní mocí. Významný židovský historik Simon Dubnov (1860-1941) byl přesvědčen, že pogromy byly pečlivě připraveny a naplánovány, a že mohla za tím stát carská vláda. Dubnov se odvolával na otevřený antisemitismus Alexandra III.²⁷ Na protižidovské náladě se pravděpodobně podílely i revolučně laděné skupiny, k nimž patřili

²⁴ Haumann, H. Dějiny východních Židů. Olomouc: Votobia, 1997, s. 81.

²⁵ Vydra, cit. dílo, s. 28.

²⁶ Гительман, cit. dílo, s. 14.

²⁷ Dubnow, S. M. History of the Jews in Russia and Poland. Vol. II. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1918, s. 248.

i narodnici. Většině revolucionářů nepřipadaly pogromy jako vyjádření nacionálního nepřátelství, ale jako vzpoura zbídačených mas vůči utlačovatelským vykořisťovatelům.²⁸

Pogromy let 1881–1882 lze interpretovat nejen jako projev etnického násilí, ale také jako jednu z vážných sociálních krizí v carském Rusku, vyvolanou procesem industrializace. Pro charakter ruských pogromů bylo typické, že jádro pogromistů tvořily nevelké skupiny deseti až dvaceti lidí, které se přesouvaly z místa na místo. Většina obyvatel měst a vesnic zůstávala pasivními diváky nebo se pokusila obohatit a odnášela si domů zboží a věci z vyrabovaných domů a obchodů.²⁹ Ti, kdo se zúčastnil pogromů, viděli v Židech především představitele vykořisťovatelské třídy. Židé byli obyvateli vnímáni jako lakomý a parazitující národ, který za každou cenu stál o své vlastní obohacení. Mluvílo se o tom, že Židé si za všechno mohou sami. Svým „náboženským fanatismem“ a lichvářským vykořisťováním nežidovského obyvatelstva údajně sami pogromy vyprovokovali. Postupně pogromy ztratily svůj židovský (národnostní a náboženský) význam.³⁰ Židé se stávali oběťmi ve víru ekonomické a politické nespokojenosti.

Zavraždění Alexandra II. v březnu roku 1881 však učinilo rázný konec veškerým očekáváním na mírnější postoj k Židům. Na mnoha místech uvěřili ruští rolníci i obyvatelé měst heslům, že za teroristickým útokem stojí Židé, a zemi zachvátila vlna pogromů. Období od roku 1881 až do roku 1911 bylo charakteristické protižidovskými kroky. Byly to například květnové zákony v roce 1882, masové vyhánění Židů z oblastí mimo pásmo osídlení v letech 1886–1889 nebo zavedení alkoholového monopolu, který znamenal pro Židy ekonomickou katastrofu.³¹ Celou řadou protireformních opatření Alexandra III. byla znehodnocena většina kroků, které podnikla předchozí vláda jeho otce Alexandra II. Od roku 1882, za vlády Alexandra III., se začalo s drastickým omezováním židovských práv. Protižidovské nálady nutily židovské obyvatelstvo k emigraci. Hlavním emigračním směrem pro Židy byla Severní Amerika.³²

²⁸ Vydra, cit. dílo, s. 91.

²⁹ Tamtéž, s. 79.

³⁰ Klier, J. D. *Russian, Jew, and the Pogroms of 1881-1882*. Cambridge: University Press, 2011, s. 273.

³¹ Johnson, cit. dílo, s. 350.

³² Klier, cit. dílo, s. 169-170.

Existovaly různé protižidovské stereotypy, jež se v křesťanské společnosti vytvářely od raného středověku, mezi ně patřilo nařčení z rituální vraždy, které se nejčastěji vyskytovalo ve velikonočním čase.³³ Lidé byli přesvědčení, že Židé potřebují křesťanskou a nejlépe dětskou krev k náboženským obřadům. Protižidovské násilnosti kromě obvinění z „rituálních zločinů“ se kombinovaly s nestabilní politickou situací, kterou ve druhé polovině 19. století zažívalo Rusko. Dalším rozpálením protižidovských nálad bylo obvinění z vykořisťování a z náboženského „fanatismu“, jelikož Židé dodržovali své přísné tradice, zvláštní způsob života a odmítali křesťanství. Později, v 70. letech, se zrodil nový protižidovský motiv, a to, že Židé jsou nebezpeční kvůli své politické a revoluční činnosti. Je pravda, že jednotliví Židé a malé skupiny se začínali účastnit v revolučním hnutí, ale mluvit o velkém vlivu Židů v té době se ještě nedá.³⁴

Židovské pogromy roku 1881 měly velký ohlas. Psalo se o tom v tisku, spisovateli a inteligence vyjadřovali své názory, znepokojovalo to vládu a revolučně laděné skupiny. Jednoznačně se nedá říct, kdo byl hlavním iniciátorem pogromů. Julij Gessen (1871–1939), který se zabýval dějinami Židů v Rusku, neodmítal to, že někteří členové skupiny *Narodnaja volja*, se účastnili příprav pogromů a považovali to za odpovídající druh revolučního hnutí.³⁵ Potvrzoval teorie, že důležitou roli v pogromech hrála obchodně-průmyslová činnost Židů, kteří soustřeďovali ve svých rukou velkou část obchodů a podniků, čímž vyvolávali závist a nenávisť místního obyvatelstva.³⁶

Z časopisu, který vydávali členové skupiny *Narodnaja volja*, je vidět, že pogromy přímo nepodporovali, snažili se o analýzu příčin pogromů. Hlavní příčinu viděli také v ekonomické činnosti Židů.³⁷ Pogromy propukly v době nestabilní ekonomické a politické situace. Ruský jih, kde proběhla většina pogromů, trpěl neúrodou a nezaměstnaností. Právě tam se hladovějící a chudý lid vrhnul na Židy, protože je považovali za ty, kdo byli

³³ Vydra, Z. (ed.). Protižidovské stereotypy a křesťanská společnost na přelomu 19. a 20. století. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2007, s. 51.

³⁴ Гессен. Ю. И. История еврейского народа. Том II. Ленинград: автор, 1927, s. 212.

³⁵ Тамtéž, s. 215.

³⁶ Тамtéž, s. 219.

³⁷ Народная воля. Социально-революционное обозрение. №6. Петербург: Типография «Народной воли», 23 октября 1881г., s. 8.

vinni za jejich neštěstí. „Народу нет дела до того, что «наши экономические условия не евреями созданы».“³⁸

Antisemitismus, který se vyvíjel v západní Evropě, hlavně v Německu a ve Francii, dosáhl nebývalého rozmachu právě v Rusku.³⁹ První příznaky protižidovských nálad byly spojeny s tradiční křesťanskou judofobií a měly spíš náboženský charakter, ale 19. století mu dalo novou tvář. Židé byli ztotožňováni s kapitalismem, s ničivou silou venkova. Židé se nezabývali zemědělstvím, navíc byli obviňováni z kapitalismu a odvracení rolníků od půdy. Tím se automaticky dostali do protikladu s ideami narodnictví, ale jednoznačně prohlašovat, že narodníci, hlavně členy skupiny *Narodnaja volja* a *Čornyj pereděl*, se aktivně zapojili do pogromů nelze. Jejich hlavním cílem byla problematika rolníků, třídní nespravedlnost a zotročení lidu. Pogromy byly hlavně způsobeny nestabilitou státu. Jednoznačně mluvit o podpoře pogromů ze strany státu taky nelze. Alexandr III. se svými protižidovskými pohledy se pogromů bál, jelikož v nich viděl hrozbu rostoucích nepokojů a revolučních nálad.⁴⁰

³⁸ Tamtéž, s. 9.

³⁹ Marks, G. S. How Russia shaped the modern world. From Art to Anti-Semitism, Ballet to Bolshevism. Princeton: Princeton University Press, 2003, s. 140.

⁴⁰ Tamtéž, s. 145.

4. Narodniční spisovatelé a židovské téma

Specifickým jevem ruského literárního vývoje druhé poloviny 19. století byla narodnická beletristika, spjatá se stejnojmenným hnutím demokratické raznočinecké inteligence. Literatura narodnictví byla sama o sobě uměleckým jevem, který měl bezprostřední vazbu na konkrétní společenské hnutí. Narodnická literatura se vypořádávala především s dobovými problémy, zabývala se otázkou lidu, rolnictva, poznávala ekonomický způsob života země, psychologii zvláštností jejího lidu, zobrazovala mravy, obyčeje, nálady.⁴¹ Narodnická beletristika objevila celou řadu oborů lidské činnosti, vykreslila specifické prostředí a rozšířila literaturu o nové geografické oblasti, např. povídky ze sibiřského nebo uralského prostředí.

Po žánrové stránce docházelo k rozšíření malých žánrů a forem, převládala črta a povídka. Narodnická literatura přijímala publicistický útvar, často neměla umělecký syžet, vlastní epické partie se střídaly s vloženými popisnými úseky rázu publicistického a etnografického.⁴² Narodniční beletristé zaměřovali svou pozornost ke stejným problémům jako narodniční teoretikové. Zajímali se o občinu, o její současný stav a místo v životě ruského rolnictva, sledovali také ekonomické, politické a etické důsledky procesu kapitalizace, které zasahovaly ruský venkov. Ideologie narodnictví se nepromítala do umělecké tvorby jednoznačně, ale určitě mohla posloužit jako tvořivý impulz.

Literatura byla odrazem historických událostí v druhé polovině 19. století. Mezi narodnickou ideologií a narodnickou literaturou existovaly složité vztahy, nicméně popírat, že narodnická literatura se vyvíjela jiným směrem, než ideologická činnost narodníků stoprocentně nelze.⁴³ Tehdejší problematika venkova se vyskytovala v tvorbě takových spisovatelů jako N. I. Naumov, G. I. Uspenskij, N. N. Zlatovratskij, P. V. Zadosimskij, N. F. Bažin. Avšak jenom popis rolnického života nestačil, aby spisovatel byl považován za narodnického. Tyto spisovatelé byli zařazeni k narodnickým podle jejich osobních názorů a podle jejich vyjadřování o idejích revolučního narodnictví.⁴⁴ Také nelze popřít napojení

⁴¹ Neuman, cit. dílo, s. 15-16.

⁴² Тамтѣж, s. 19-20.

⁴³ Спасибенко, А. С. Писатели-народники. Москва: Просвящение, 1969, s 37.

⁴⁴ Тамтѣж, s 36-37.

na narodnictví v dílech M. J. Saltykova-Ščedrina, N. A. Někrasova, V. M. Garšina, V. G. Korolenka.⁴⁵

Spisovatelé-narodníci kladli ve svých dílech důraz na sociální problematiku. Inteligence se rozhodla pomáhat národu. Sociální problémy ruské společnosti, přecenění společenských hodnot, růst rolnického hnutí – to vše se najednou týkalo i ruské inteligence, která se rovněž zapojila do demokratického boje. Ani židovská problematika nešla jejich pozornosti, protižidovské pogromy se staly palčivou otázkou, k níž se vyjádřilo hodně spisovatelů. V roce 1903 v Kišiněvě propukl pogrom, během kterého bylo zavražděno 50 Židů a 500 jich bylo zraněno. Na téma Kišiněvského pogromu literárně odpověděl Vladimír Korolenko svou črtou *Dům č. 13* (Дом №13, 1903).

⁴⁵ Neuman, cit. dílo, s. 20.

4.1 Vladimír Korolenko

Vladimír Galaktionovič Korolenko (1853–1921) se narodil v rodině soudce v ukrajinském Žitomiru. Vysokoškolská studia nedokončil, byl vyloučen za účast ve studentském hnutí. Později byl zatčen a několik let strávil ve vyhnanství.⁴⁶ Na počátku své tvorby se projevoval jako neúnavný hledač pravdy a spravedlnosti. Prostřednictvím jeho děl poznáváme život ruského a ukrajinského rolníka, sibiřských mužiků, politických vyhnanců, studentů, polské šlechty a Židů. Poznáváme nejen způsob života, ale i psychologii jednotlivých sociálních skupin a národností. Soustředoval se především na malé povídkové formy a na dokumentární literaturu memoárového a reportážního křídla narodnické generace 60. a 70. let. 19. století.⁴⁷ Korolenko vyrostl z demokratických myšlenek, byl vnímán jako dobrý, téměř svatý člověk, který nedokázal mlčet, když byl svědkem nějakého bezpráví.

Výrazným rysem jeho umělecké metody je myšlenka potenciální reality. Umělec stavěl do určitých podmínek vzácný temperament postav a sledoval, jak se měly vyvíjet.⁴⁸ Korolenkovy prózy jsou stavěny na setkání autora s hrdinou, příběh je vkládán do úst další osobě, tím se autor snaží o faktičnost a autentičnost dojmů. Pro Korolenkovu prózu je příznačná snaha obohatit realistický základ romantickými prvky – emocionálností, symboličností, alegoričností, zájmem o neobvyklé osudy a postavy, hledáním heroična v prostém člověku. Korolenko se během vysokoškolského studia nadchl idejemi narodníků.⁴⁹ Revoluční téma bylo jedním z hlavních v jeho rané tvorbě, on sám byl totiž čtyřikrát zatčen a byl poslán do vyhnanství za svůj vztah k narodníkům. V souvislosti s těmito událostmi napsal povídku *Podivná* (Чудная, 1880), kde hlavní hrdinkou je mladá revolucionářka.⁵⁰

Tvorbu Korolenka lze jednoduše charakterizovat jako realistickou s prvky romantismu. Zapsal se do historie ruské literatury jako autor povídek a umělecké publicistiky. Popularitu získal díky povídkám ze sibiřského prostředí, v nichž zpracoval zajímavé náměty

⁴⁶ Мирнов, Г. М. Короленько. Жизнь замечательных людей. Москва: Молодая гвардия, 1962, s. 37-38.

⁴⁷ Zadražilová, M. Ruská literatura přelomu 19. a 20. století. Praha: Univerzita Karlova, 1995, s. 19.

⁴⁸ Neuman, cit. dílo, s. 63.

⁴⁹ Pospíšil, I. a kol. Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů. Praha: Libri, 2001, s. 333.

⁵⁰ Троицкий, Н. А. Русское революционное народничество 1870-х годов. Саратов: Издательство Саратовского университета, 2003, s. 61.

ze života tuláků a vydědenců: *Sen ubohého Makara* (Сон Макара, 1885), *Zabiják* (Убивец, 1885), *Mráz* (Мороз, 1901). Podobné postavy lze též najít v jeho díle z ukrajinského prostředí *Mezi špatnými lidmi* (В дурном обществе, 1885). Nejznámějším dílem Korolenkovým je novela *Slepý hudebník* (Слепой музыкант, 1886), v němž je zachycena historie slepého chlapce a jeho hledání a nacházení smyslu života. K aktuálním společenským problémům se Korolenko vyslovoval ve sbírce *Pavlovské črty* (Павловские очерки, 1890–97), věnované poměrům v domácí průmyslu. Nejrozsáhlejším Korolenkovým dílem jsou paměti *Historie mého vrstevníka* (История моего современника, 1906–21), které zachycují atmosféru spisovatelova dětství, studentských a vyhnaneckých let.⁵¹

Korolenko byl spisovatelem, který spojoval ve své tvorbě poetičnost, tenký humor a neumírající víru v lidskou duši. Korolenkův soucit k lidem a víra v lidskou dobrotu byla charakteristickou pro ruského narodníka.⁵² Od roku 1895 Korolenko skoro zanechal psaní a věnoval se odhalení nespravedlností soudních procesů.⁵³ Korolenko zastával docela odvážnou občanskou pozici vůči Židům během dvou tragických událostí v dějinách ruského židovství – během Kišiněvského pogromu a Bejlisově aféry v 1911–1913.⁵⁴ Texty Korolenka svědčí o jeho znalostech všedního života Židů druhé poloviny 19. století, ale také pověr, předsudků, nespravedlivých obvinění proti Židům, které kolovaly jak na venkově mezi lidmi, tak i v inteligentnější společnosti.

⁵¹ Pošpíšil, I. a kol., cit. dílo, s. 333–334.

⁵² Святополк-Мирский, Д. П. История русской литературы с древнейших времен по 1925 г. Москва: ЭКСМО, 2008, s. 376.

⁵³ Tamtéž, s. 375.

⁵⁴ Мондри, cit. dílo, s. 7.

4.1.1. Židovské téma v tvorbě Vladimira Korolenka

Korolenko považoval protižidovské pogromy za výhradně ruskou otázku a všeobecnou hanbu vlasti.⁵⁵ Zájem o židovskou problematiku ze strany inteligence zesílil od šedesátých let 19. století, kdy prudce stoupl počet židovského obyvatelstva a hlavně počet asimilovaných Židů. Právě tito asimilovaní židovští intelektuálové a představitelé židovského kapitálu zaujímali důležité místo v ruské společnosti.

V roce 1903 napsal Korolenko črtu *Dům č. 13* (Дом №13, 1903), tím reagoval na pogromy v Kišiněvě. Osobně navštívil místa, kde se vraždilo, mluvil se svědky této události, a to jak se Židy, tak i s křesťanskými obyvateli. Svou črtu Korolenko napsal zdrženlivým jazykem ve stylu investigativní žurnalistiky. Velmi důležitým detailem je to, že útok na Židy většinou přicházel ze strany sousedů, často se vrah a oběť znali navzájem. Korolenko uvádí příklad rozhovoru s jedním raněným – panem Vajsmanem, který byl slepý na jedno oko a během pogromu mu syn souseda-křesťana vyrazil i druhé oko. Pan Vajsman tušil, kdo to mohl udělat, protože už dřív určité narážky z jeho strany zaznamenal. „До погрома он был слеп на один глаз. Во время погрома кто-то из «христиан» счел нужным выбить ему и другой. На мой вопрос, знает ли он, кто это сделал, он ответил совершенно эпическим тоном, что точно этого не знает, но один мальчик, сын соседа, хвастался, что это сделает именно он, посредством железной гири, привязанной на веревку...“⁵⁶

Korolenko vede čtenáře po stopách pogromu nedlouho po tom, co k němu došlo. Dům č. 13 se stává jakýmsi symbolem vrcholu vražd v Kišiněvě. Autor zjišťoval podrobnosti bezprostředně od obětí a svědků pogromu. Ohledně místní policie například poznamenal, že se snažila co nejdříve upravit domy a zahladit stopy po proběhlém pogromu, při něm však jeho účastníkům nijak zvláště nebránila.⁵⁷ Korolenko byl ohromen brutalitou a divokostí pogromů. Jako inteligentní člověk nemohl pochopit důvody, které by vedly lidi k tomu, aby páchali tak strašné činy. Korolenko se stejně jako Gleb Uspenskij a další spisovatelé-

⁵⁵ Короленко, В. Г. Собрание сочинений. Том 9. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1955, s. 750.

⁵⁶ Короленко, В. Г. Избранные произведения. Ленинград: Ленинградск. газ.-журн. и книжн. изд., 1947, s. 800.

⁵⁷ Тамtéž, s. 797.

narodníci snažil o analýzu. Snažil se pochopit původ protižidovských nálad v myšlení lidu prostřednictvím zkoumání rolnického charakteru. Podrobněji to bude vidět na dalších dílech, jak je *Síla země* (Власть земли, 1882) od Uspenského a *Den smíření* (Судный день, 1891) od Korolenka.

Po krvavém pogromu v Kišiněvě se známý židovský spisovatel Šolom Alejchem rozhodl vydat sborník povídek „חילף“, – Chif (Pomoc) – jako podporu obětem tohoto pogromu. Poprosil o pomoc i přední ruské spisovatele té doby: M. Gorkého, L. N. Tolstého, V. G. Korolenka a A. P. Čechova.⁵⁸ Korolenko byl jeden z prvních, kdo poslal Šolomu Ajechemovi své dílo. Ten vítal boj ruských spisovatelů za důstojnou lidskou existenci a spravedlnost. Dopisoval si s V. G. Korolenkem, L. N. Tolstým, A. P. Čechovem a měl velmi blízké literární vztahy s M. Gorkým. Je vidět, že jak židovská, tak ruská intelektuální vrstva nebyla vůči protižidovským pogromům a náladám v ruském impériu lhostejná.

Pogromy byly výsledkem protižidovských nálad, ale co k nim vedlo a jaké myšlenky se šířily mezi rolníky, to lze pochopit z obrazů, které nám podávají spisovatelé o všedním životě soudobé vesnice. Ve své další povídce *Den smíření* (Судный день, 1891) Korolenko uvádí téma soužití Židů a křesťanů, popisuje problematiku jejich vzájemných vztahů.

Povídka *Den smíření* se věnuje vzájemným vztahům Židů a křesťanů, otevírá téma povahy člověka, což bylo velmi důležitým faktorem pro hledání příčin protižidovských nálad. Korolenko ji napsal během dvou týdnů. Základem je ukrajinská legenda, kterou Korolenko slyšel v dětství. Na pozadí svých publicistických črt a povídek, v nichž zkoumal a pozoroval všední život vesnice, představuje Korolenko úplně jiný žánr svého díla, pojmenoval ho jako maloruskou pohádku. Je to povídka-pohádka, která je doprovázená lehkým humorem, a slouží nejen pro pobavení, ale i pro poučení.⁵⁹ Její poučení spočívá v demonstraci univerzálních rysů lidské povahy jako závist a hledání vlastního prospěchu. Korolenko v ní zdůrazňuje, že to bylo typické pro všechny národy, nejen pro Židy. Nejdůležitějším prvkem tohoto díla je proplétání židovských a křesťanských tradic, či přesněji, jde o interpretaci židovských tradic, které se proplétají s křesťanskými, aby ruský i ukrajinský čtenář povídku lépe pochopil.

⁵⁸ Бельский, М. С. Шолом-Алейхем – писатель и человек. Москва: Советский писатель, 1984, s. 159-160.

⁵⁹ Мандри, cit. dílo, s. 105-106.

Povídka je naplněná židovskými tradicemi a zvyky. Je vidět, že Korolenko s Židy sympatizuje, stejně jako Leskov odsuzoval obvinění Židů z lichvářství, vykořisťování a opíjení. Ústřední děj se odehrává na pozadí židovského svátku Dne smíření (יום כיפור, Jom kipur) na ukrajinské vesnici. Je to nejsvětější den židovského roku. Jom kipur je dnem vyznání hříchů, je doprovázen více než dvacet čtyři hodin trvajícím půstem a intenzivními modlitbami.⁶⁰ Pouze v tento den Židé pokleknou a padají na tvář. V nestabilních podmínkách a pronásledování Židů v Evropě zbavily Jom kipur dřívějšího radostného a optimistického charakteru, stal se výhradně dnem pláče a pokání.⁶¹ Bohoslužby v tento den jsou velmi specifické, a proto byly těžko pochopitelné pro místní křesťanské obyvatelstvo. „Мельник заглянул в окно жидовской хаты. Там, на полу, были разостланы сено и трава, в двойных и тройных светильниках горели тонкие сальные свечки-моканки и слышалось жужжание как будто от нескольких здоровенных, в рост человека, пчел. То молодая, недавно взятая еще Янкелем, вторая жена и несколько жиденят, закрыв глаза и чмокая губами, жужжали какие-то молитвы, в которых слова схватить было невозможно.“⁶²

Hlavnímu hrdinovi židovská modlitba zněla jako bzučení. Není to divné, pro člověka, který nikdy nebyl v těsném kontaktu s Židy. I když byl, stejně většina Židů v té době pro všední den užívala jidiš. Takže mlynář tento večer slyšel hebrejštinu, která pro něho, jako neznámý jazyk, kde se vyskytuje hodně souhlásek, zněla jako bzučení. Jako příklad může posloužit modlitba Vyznání hříchů (Viduj וידוי), kterou možná mohl slyšet mlynář, když procházel kolem domu Žida Jankela, kde se modlila jeho manželka s dětmi. Část této modlitby v hebrejštině vypadá takto: אשמן, בגדנו, גזלנו, דיברנו דופי, která v českém přepisu zní: [ašamnu, bagadnu, gazalnu, dibarnu dofi].⁶³ Modlitba vyznání hříchů se odříkává potichu a je totiž důležitou složkou pokání během svátku Jom kipur.⁶⁴

⁶⁰ Nosek, B., Damohorská, P. Židovské tradice a zvyky. Praha: Karolinum, 2011, s. 209-210.

⁶¹ Еврейская энциклопедия. Том VIII. Санкт-Петербург: Брокгауз и Ефрон, 1910, s. 802.

⁶² Короленко, В. Г. Повести и рассказы. Москва: Художественная литература, 1950, s. 261-262.

⁶³ Aškenaz, N. Sidur Adir ba-marom. Modlitební kniha pro všední dny, šabat a svátky s paralelním českým překladem a komentářem. Praha: Bergman, 2008, s. 551.

⁶⁴ Stern, M. Svátky v životě Židů. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 82-83.

Hlavním hrdinou povídky je věřící mlynář, který pravidelně navštěvoval kostel. Na začátku textu působí jako kladná postava, nicméně později už se objevuje popis jeho černého stínu, který varuje o dvojakosti hrdiny. „... и тень его бежала с ним рядом, да такая черная-пречерная, думал про себя мельник: «Вот такая черная тень, даже удивительно! На человеке надета свитка белее муки, а тень от нее чернее сажи.»⁶⁵ Korolenko postupně obrací v povídce vše naruby, chování mlynáře odpovídá všem charakteristikám, z nichž byli Židé obviňováni, které předkládali Židům (vykořisťování, lichva, opijení). Najednou se samotný mlynář stává Židem v negativním slova smyslu. Autor ho obdařil vlastnostmi, které byly s tehdejšími židovským obyvatelstvem spojované.

Povídka obsahuje mystické prvky jako nečistá síla či židovský čert. Vypráví o tom, že na Jom kipur, během modlitby Židů v synagoze, přilétá židovský čert Chapun, který s sebou vždy unese jednoho muže. Chapun je popsán stejně jako čert z křesťanského folkloru, pouze má pejzy, nosí jarmulku a má moc jen nad Židy. Korolenko poznamenává, že pověra o židovském čertovi existovala mezi obyvateli pásma osídlení, kteří si chování Židů během Jom kipuru vysvětlovali po svém. Korolenko tím nezdůrazňuje rozdíly, ale podobnost dvou kultur. Známy symbol nečisté síly pro křesťany se tak přenáší do židovské kultury. Postava čerta, jak je známá z křesťanského folkloru, do židovského nepatří.

Pokud vezmeme postavu čerta ze slovanské mytologie, tak je vidět, že tato nečistá síla neprolínala do židovské mytologie, ale naopak, přišla do slovanské mytologie ze starozákonních apokryfů, kde je zmíněna legenda o padlých andělech v čele se Satanem.⁶⁶ O nečisté síle v židovské kultuře je napsáno hlavně v knize Jonáše, kde se objevuje koncept o padlých andělech a zlých duchách. Čert ve východní a západoslovanské tradici je zlým duchem a má předkřesťanský původ. Nicméně právě křesťanské představy o ďáblu z folkloru ho představují jako chlupatý tvor s kopyty a parohy, tj. takového jak ho známe dnes.⁶⁷ V souvislosti se svátkem Jom kipur v Bible je zmíněna nadpřirozená bytost Azazel⁶⁸ (אֲזַזֵּל), který vystupuje jako zlý duch pouště. V období, kdy ještě existoval Jeruzalémský chrám, tradicí bylo na tento svátek, vyhánět do pouště jednoho z obětních kozlů, který na sebe

⁶⁵ Короленко, cit. dílo, s. 260.

⁶⁶ Славянская мифология. Энциклопедический словарь. Москва: Международные отношения, 2002, s. 484.

⁶⁷ Tamtéž, s. 484.

⁶⁸ Пísmo svaté Starého Zákona. Leviticus kap. 16, v. 4-10.

vzal všechny hříchy a viny Židů, a tím znamenal pro ně očištění. První kozel byl obětí pro Boha, a ten druhý, hříšný se stával obětí Azazela.⁶⁹ Korolenko mohl být inspirován těmito biblickými událostmi, kde nečistá síla pomáhá Židům se zbavit vlastních hříchů.

Chapun v Korolenkově povídce nevystupuje jako nečistá síla, ale jako síla spravedlivá, představuje sílu, která soudí skutky Židů a v noci na Jom Kipur si odvádí jednoho hříšníka. Tím hříšníkem se v povídce stává Žid Jankel, který řídí hospodu. Jeho hřích spočívá ve vykořisťování a podvádění místního obyvatelstva. Ještě před únosem Jankela přemýšlí mlynář o tom, že by bylo dobré zaujmout jeho místo v hospodě, protože právě Židé stojí pravoslavným vesničanům v cestě za zbohatnutím. „Проклятые жиди мешают крещеному человеку собирать свой доход.“⁷⁰ Když pak spatří Chapuna nesoucího Jankela, uvědomí si najednou, že jeho sen by se mohl stát realitou. Mlynář odmítá Žida zachránit, při tom by stačilo pouze zakřičet: „Nech to! To je moje!“ A čert by okamžitě pustil svou oběť. Korolenko naděluje mlynáři vlastnosti, které byly příznačné pro popis Židů. Bez ohledu na vzdělanost a nábožnost mlynáře si čtenář postupně uvědomuje klamavost prvního dojmu, který vyvolala postava mlynáře na začátku povídky. Odhaluje se jeho skutečná tvář, mnohem horší než ta, která byla podle stereotypů přisuzována Židům. Mlynář zaujímá místo Jankela, hospodu ale vede ještě horším způsobem než jeho předchozí majitel, zvyšuje procenta z dluhu, ředí alkohol vodou. Dokonce u matky vlastní nevěsty Galji vymáhá dluh.

Genrietta Mondri poznamenala ve své knize *Писатели-народники и евреи*, že podobná pohádka se objevila již dříve, a to ve sborníku židovských pohádek, které sepsal Efim Samojlovič Raize (1904–1970).⁷¹ Téměř po celý svůj život sbíral židovský folklor na území východní Evropy. Pohádka *Зázračné zachránění* (Чудное спасение) z jeho sbírky⁷² byla zařazena sběratelem do oddílu o nečisté síle. Židovský folklor se pravděpodobně změnil pod vlivem místního, křesťanského folkloru, v němž byl čert přirozenou postavou v řadě pohádek.

Zajímavý je též dialog mezi čertem a Židem Jankelem, který se mu snaží dokázat, že to není pouze on, kde je ve vesnici ten špatný, ale že mlynář se chová stejně. Chapun

⁶⁹ Еврейская энциклопедия. Том I. Санкт-Петербург: Брокгауз и Ефрон, 1910, s. 535-536.

⁷⁰ Короленко, cit. dílo, s. 273.

⁷¹ Мондри, cit. dílo, s. 108.

⁷² Еврейские народные сказки. Собрание Райзе, Е. С. Санкт-Петербург: Симпозиум, 2010.

mu odpovídá, že jeho moc se vztahuje jen na Židy, křesťana potrestat nemůže. „ Я тебе скажу, что такого грешного народа, как вы, жиди, и нет другого на свете.“⁷³ Čert mu vysvětluje, za které hříchy náleží židovskému obyvatelstvu trest: za to, že si berou vysoká procenta z dluhů, využívají cizí práci ve svůj prospěch, podvádějí a opíjejí lid. Jméno čerta Chapuna je odvozené od ukrajinského slova „хапати“, což znamená brát. „Я сам знаю, как вы (черт) меня сразу хапнули, что я не успел даже и крикнуть. – Что правда, то правда, а все потому, что вы и сами хапаете здорово.“⁷⁴

Po roce se Chapun na Jom kipur opět vrací do vesnice a přesvědčuje se sám, že mlynář se chová k ostatním ještě hůř, než kdysi Jankel. Korolenko popisuje rozdíly v chování Žida Jankela a mlynáře: „Янкель сам перед всяким человеком в три погибели гнулся, а мельник людей гнет. Янкелю, если под пьяную руку кто и в ухо заедет, так он сильно не обижался: повизжит да и перестанет. А мельник и сам не одному христианину так чуприну скубнет, что, пожалуй, и в руке останется.“⁷⁵ Tak se mlynář stává „Židem“. Všechny hříchy Židů, které vyjmenoval čert Jankelovi, je možné v povaze mlynáře najít. Čert si proto vytipovává novou oběť, nechává Jankela a chce odnést mlynáře. Jenž tentokrát oběť bude zachráněná. Křikem „Nech to! To je moje!“ mlynáře zachrání jeho nevěsta Galja. Přes všechny jeho vady a hříchy ho stejně milovala.

Symbolem milosrdenství a soucitu je v povídce stařena Prisja, matka Galji. Tyto dvě postavy v textu představují jako dobré síly. Zlo je podle autora součástí každého člověka, ale právě čert pomáhá Jankelovi a mlynářovi odhalit hříchy a zlepšit se. Ne nadarmo byl autorem zvolen svátek Jom kipur jako symbol očisty. Židovský svátek se stává dnem očisty a pokání také pro křesťana-mlynáře. V díle je zpracovaná jedna ze základních židovsko-křesťanských norem, jedno z hlavních přikázání Starého Zákona: Nebudeš dychtit po domě svého bližního.⁷⁶ Text Korolenka má za cíl ukázat, že řešení jakékoliv náboženské nebo etnické nenávisti spočívá v hledání toho, co je lidem společné a ne odlišné.

⁷³ Короленко, cit. dílo, s. 279.

⁷⁴ Тамтѣж, s. 279.

⁷⁵ Тамтѣж, s. 289.

⁷⁶ Пísmo svaté Starého Zákona. Exodus kap. 20, v. 2-17.

4.2 Gleb Uspenskij

Jedním z nejvýznačnějších autorů narodnické prózy byl Gleb Ivanovič Uspenskij (1834–1902). Pocházel z tulské úřednické rodiny. V sedmdesátých letech cestoval po Evropě (Anglie, Francie, Balkán), měl kontakty s ruskou revoluční emigrací. Po návratu do Ruska se živě zajímal o problematiku ruské vesnice a v souvislosti s tím hojně cestoval po venkovských oblastech. Uspenskij byl aktivním účastníkem narodnického hnutí. Svoji literární dráhu zahájil v časopise L. N. Tolstého *Jasnaja Poljana*, později spolupracoval s časopisem *Otčesvennyje zapiski*. Na základě důkladného studia života ve vesnicích Samarské a Novgorodské gubernie vznikly cykly *Z vesnického deníku* (Из деревенского дневника, 1877–79), *Rolník a rolnická práce* (Крестьянин и крестьянский труд, 1880) a *Síla země* (Власть земли, 1882).⁷⁷ Většina jeho děl je tematicky spjata s životem ruského vesnického lidu a má výraznou publicistickou složku.

Gleb Uspenskij se narodil v úřednickém prostředí v Tule, jehož mravy a atmosféru zachytil v cyklu *Ulice Na Ztracence* (Нравы Растеряевой улицы, 1886). V tomto díle popisuje poreformní nestabilitu, kdy nikdo nevěděl, co se stane zítra, a kdy východiskem byl často alkohol. Uspenskij nebyl idealizátorem venkova a možná právě proto jeho závěry částečně neodpovídaly představám ortodoxních narodníků.⁷⁸ Nicméně byl aktivním účastníkem narodnického hnutí a pozorovatelem venkovského života. Jako spisovatel byl, bez pochyby, autoritou a učitelem pro další generaci spisovatelů-narodníků. Například, Vladimír Korolenko ho považoval za vynikajícího a talentovaného spisovatele a jeho tvorbu za svůj vzor. Seznámili se na jaře roku 1887. Uspenskij mu pomáhal, podporoval ho a schvaloval jeho první literární pokusy.⁷⁹ Korolenko o něm napsal stat' *O Glebe Ионовиче Успенском* (1902), v níž se kladně vyjádřil o jeho tvorbě, u které ocenil hlavně pravdivost: „Успенский никогда не идеализировал мужика, наоборот, с большой горечью и силой говорил о «мужицком свинстве» и о распясовской темноте.“⁸⁰

Jeho nejlepší díla se datují koncem 70. a počátkem 80. let, kdy Uspenskij strávil několik let na venkově a studoval tamější život. Právě tam vznikla jeho napůl publicistická

⁷⁷ Pospíšil, I. a kol, cit. dílo, s. 603-604.

⁷⁸ Parolek, cit. dílo, s. 341.

⁷⁹ Tamtéž, s. 328.

⁸⁰ Короленько, В. Г. Полное собрание сочинений. Том I. Санкт-Петербург: А. Ф. Маркс, 1914, s. 326.

díla o rolnickém životě, z nichž nejpozoruhodnějším byl cyklus *Síla země*. V tomto díle Uspenskij popsal svoje zklamání z rolníka, který se v jeho představách měl stát revolucionářem.⁸¹ *Síla země* se tak stává počátkem umělecké kritiky literárních narodníků. Uspenskij zastával názor, že struktura uměleckého díla se má co nejvíce přibližovat reálnému životu. Podle Uspenského důležitým bylo nejen pozorovat, ale i kritizovat. Svou kritickou analýzou se snažil hledat všemožná východiska z tehdejších rolnických problémů a jejich řešení.⁸²

Jako představitel narodnické literatury, Uspenskij realisticky popisoval všední venkovský život, neidealizoval ho, a považoval kapitál za rozkladnou sílu na ruském venkově. Zkoumal realitu, aby ji kritizoval.⁸³ Největším problémem bylo podle něj rozdělení společnosti na bohaté a chudé. Za bohatého člověka byl často popisován Žid, který byl ztotožňován s kapitalismem. Žid byl cizím elementem a symbolem nové ekonomiky, ničivé pro ruský venkov. Avšak bohatými v Rusku nebyli jenom Židé, proto se Gleb Uspenskij snažil odhalit skutečnou příčinu pogromů a vyhnout se spekulacím o bezdůvodných protizidovských náladách.

4.2.1. Židovské téma v tvorbě Gleba Uspenského

Svůj postoj k pogromům Uspenskij vyjádřil v cyklu popsat *Síla země* (Власть земли, 1882) a ve stati *Rolník o současných událostech. Poznámka k židovským pogromům* (Крестьянин о современных событиях. Заметка по поводу еврейских погромов, 1882). Cyklus *Síla země* se skládá z dvanácti črt, kde ústředním tématem je rolnická problematika, analýza sociálního a ekonomického vývoje ruské vesnice, spojeného s pronikáním kapitalismu. Ve svém díle se zaměřil na psychologickou analýzu rolníků. Jeho předmětem zkoumání se stala závist, konkrétně závist rolníka pociťovaná vůči vlastnímu sousedovi. Závidět pánovi bylo nesmyslné, protože bohatství mu náleželo právem, zdědil ho po svých předcích. Z tohoto důvodu záviděli rolníci především svým sousedům, kteří dosáhli většího bohatství než oni sami. Často býval takovým bohatším sousedem Žid. Židé se nezabývali zemědělstvím, protože tradice stálého stěhování a vnitřní pocit příslušnosti ke svým

⁸¹ Святополк-Мирский, cit. dílo, s. 324.

⁸² Neuman, cit. dílo, s. 32.

⁸³ Parolek, cit. dílo, s. 340.

ztraceným kořenům byly zakotvené hluboce v jejich vědomí. Proto prosperoval tento cizí národ v jiné sféře a tou byl obchod. Z toho podle Uspenského vyplývá hlavní příčina protižidovských pogromů. Rolníci obchodovat neuměli, a proto se chovali nepřátelsky ke všem, kdo dosahoval úspěchu mimo zemědělskou práci.

Uspenskij provedl ve svém cyklu *Síla země* analýzu společenské situace na venkově, zmapoval postoje rolníků ve víru ekonomických změn a jejich postupné odštěpení od půdy. Popsal také chování rolníků k Židům a celkově se snažil pochopit složitost protižidovských nálad. Nicméně hlavním tématem byl mravní úpadek rolnictva. Antisemitismus je zde výrazem nestability venkova, což Uspenskij v žádném případě nepodporoval. Hledal původ protižidovských nálad, hledal příčiny té síly, která mohla člověka tak lehce donutit činit barbarské činy. Židovské pogromy zahájily žhavou polemiku mezi představiteli narodnické inteligence, která si uvědomila, že idea povstání proti bohatým statkářům byla rolníky přijata v první řadě jako povstání proti Židům. Narodníci poukazovali na to, že bojovat není nutné proti Židům jako náboženské a etnické skupině, ale proti bohatým statkářům.⁸⁴

Z Uspenského díla *Síla země* je patrné, že podle autora mohla způsobit pogromy carská vláda, ale částečně i Židé samotní. I když to nelze brát jako axiom, Uspenskij uvádí: „Евреи были избиты именно потому, что наживались чужой нуждой, чужим трудом, а не вырабатывали хлеб своими руками.“⁸⁵ Uspenskij viděl jako hlavní problém třídní nespravedlnost a rozklad venkova, proto zde Žida popisuje jako nepřítel venkova a představitele kapitalismu, v němž viděl autor největší nebezpečí pro rolníky. Rolník Ivan se v díle ptá Žida Šnapa, na co šetří. Ten vzápětí odpovídá, že šetří na to, aby později vydělal ještě více. Šnap je zde vykreslen jako začínající kapitalista, který neutratí žádné peníze navíc. Rolník Ivan nechápe, jak je možné šetřit a neutrácet, když on sám utrací poslední peníze za alkohol. Uspenskij odsuzuje chování Žida za jeho kapitalistický přístup, ale stejně i rolníka Ivana, který se stal alkoholikem a přestal pracovat. Hlavní problém, který je podstatou Uspenského textu, je rozklad a krize venkova, kde se Židé objevují jen mimochodem, nejsou tou největší rozkladnou silou.

Alexandr Isajevič Solženicyn (1918–2008) cituje úryvek z cyklu *Síla země* pro své vlastní zkoumání příčin pogromů, které obsahuje jeho kniha *Dvě stě let pospolu* (Двести лет вместе, 2001–2002). Jedná se o jeho dvoudílné dějiny existence Židů v Rusku.

⁸⁴ Мондри, cit. dílo, s. 57.

⁸⁵ Успенский, Г. И. Власть земли. Москва: Советская Россия, 1985, s. 164.

V publikaci uvádí, že příčinou nepokojů bylo vykořisťování ze strany Židů.⁸⁶ Nicméně toto jako hlavní příčinu Uspenskij ve své tvorbě neoznačil. Jeho klíčovou analýzu protizidovských nálad obsahovala stať Rolník o současných událostech. Poznámka k židovským pogromům. Pro ilustraci příčin židovských pogromů uvádí první příběh, příjezd Sáry Bernhardtové do Oděsy. Noviny před příjezdem herečky psaly o jejím bohatství a židovském původu, čímž vyvolaly řeči místního obyvatelstva, že prý židovská obec dostává od Sáry Bernhardtové značnou sumu peněz pro „židovskou stranu“.⁸⁷

Příjezd Sáry Bernhardtové vyvolal následně negativní reakce místního obyvatelstva, které přešly až v židovské pogromy. Uspenskij píše ve své stati i o dalším příkladu, o pogromu ve Varšavě, u něhož nebyla zjištěna jasná příčina. Pogrom začal panikou, kterou vyvolalo oznámení požáru v kostele, tato panika a chaos, které neměly s Židy nic společného, se staly pro židovské pogromy impulzem. Oběťmi téměř všech pogromů byla židovská chudina, stejně tak ve Varšavě nebyl poničen ani jeden dům bohatých Židů. Absence příčiny pogromu uvedla do rozpaků i samotného autora. Uspenskij píše o absurditě protizidovských činů, jejichž kořeny se nezkoumaly.

Gleb Uspenskij demonstruje jiný pohled na situaci, a to prostřednictvím dopisu rolníka, který je součástí stati. Autorem dopisu je typický rolník, který si stěžuje na to, že statkáře vystřídali Židé: „...от пана освободился, так жид прилепился“⁸⁸. Židé obsadili místa chudnoucích statkářů a stali se novými vykořisťovateli rolníků. Kromě vykořisťování se výše zmíněný rolník obával i o budoucnost pravoslaví. Otázka víry se pro něj stala mnohem podstatnější, než ekonomický faktor. Hlavní obavy měl rolník o to, aby judaismus nezískal převahu nad křesťanstvím. Byl přesvědčen, že Židé se nacházejí se svým náboženstvím ve výhodnějším postavení před Bohem než pravoslavní. Židé projevovali vůči svému náboženství a tradicím mnohem odevzdanější vztah – na rozdíl od křesťanů, kteří hřešili i během půstu. Rolník byl posedlý myšlenkou upřednostňování židovské víry, a tak vznikla další z příčin pogromů a nepokojů rolníků – důvodem byla nábožensky motivovaná závist.⁸⁹

⁸⁶ Солженицын, А. Двести лет вместе. В 2 ч. Ч. 1. Москва: Прозаик, 2011, s. 203-204.

⁸⁷ Успенский, Г. И. Полное собрание сочинений. Том VI. С. Петербург: А.Ф. Маркс, 1908, s. 731.

⁸⁸ Тамtéž, s. 738.

⁸⁹ Тамtéž, s. 747.

Obsah tohoto dopisu je nesmírně důležitý pro pochopení protižidovských nálad lidu. Pro rolníky byl car symbolem pravoslaví a stal se obětí nekřesťanských sil. Diskurs rolnického dopisu je založen na formě novozákonního scénáře, kde je car zastoupen Kristem, kterého zradil Jidáš (Židé). Tímto způsobem odhalil dopis rolníka důležitý podtext ruského „pogromového“ smyšlení 80. let, který spočíval v boji s Židy nejen z důvodu ekonomických (vykořisťování), ale i z důvodu náboženské nenávisti. Rolník zdůraznil úpadek národního ducha, všechno se stavělo proti nim, a nikdo jim nedokázal ukázat správnou cestu. Židé ho rublem odtrhávali od náboženství, povzbuzovali k alkoholismu, krádežím, dokonce i soud rozhodoval ke škodě rolníků.

Uspenskij ve své stati *Rolník o současných událostech. Poznámka k židovským pogromům* upozorňuje na zajímavý fenomén, který se objevil mezi lidmi. Aktuální byla myšlenka o tom, že existovalo jakési nařízení, které vyvolávalo pogromy. Nižší vrstva obyvatelstva byla přesvědčena o správnosti svých protižidovských útoků. Šíření myšlenky, že car byl zavražděn Židy, napomohlo antisemitským náladám. Žid byl viděn jako nepřítel carské vlády.⁹⁰ Tyto názory se rozšiřovaly velmi rychle, což vypovídalo o všeobecné vůli národa bez jakékoliv příčiny útočit na židovské obyvatelstvo. V této stati autor především zdůrazňuje složitost a zvláštnost pogromů. Příčiny pogromů proběhlých v 80. letech se výhradně lišily od příčin pogromů na začátku 20. století. První pogromy v 80. letech ještě nebyly zcela vyprovokovány vládou. Judofobie se rozvíjela na základě ekonomické nestability, agresivity a zoufalství lidu.

Na základě dopisu rolníka činí Uspenskij na konci své stati závěr o příčinách protižidovských nálad. Podle něj se nelze opírat o předpoklad, že myšlenky rolníka byly nějak ovlivněné agitací ze strany revolucionářů. Tímto způsobem Uspenskij popírá podíl narodníků na protižidovských agitacích a pogromech. Najít jasné příčiny pogromů je těžké. Jedna věc je však zřejmé, že vražda cara jejich vzniku napomohla, takřka rolníkům rozvázala ruce. Nejčastější odpovědí vlády na příčiny pogromů byl stále stejný argument o vykořisťování místního obyvatelstva Židy. Z jejich pohledu se Židé stali příčinou, nikoliv obětí pogromů. Nedůvěra, závist, ekonomická nestabilita, protižidovská propaganda revolučně laděných organizací a zčásti i samotné carské vlády – všechny tyto faktory více či méně ovlivnily činy nevdělaných rolníků.

⁹⁰ Tamtéž, s. 734.

Další cenný pohled na židovskou problematiku v ruské společnosti přináší Uspenskij svými povídkami *Жиденок* (Malý Žid, 1865) a *В балагане* (V balaganě, 1865). Zde Uspenskij vystupuje jako pozorovatel všedního života ruské vesnice, který znal pobyt na venkově z vlastní zkušenosti. Autor realisticky popsal rolnické prostředí s jeho nevychovaností a krutostí. V centru jeho povídek stáli židovští příslušníci venkovské chudiny.

Povídka *V balaganě* vykresluje tragismus a zoufalství židovské chudiny. Hlavní postavou je židovský stařec, majitel kočovného cirkusu. Na sklonku života stařec vzpomíná na své mládí a na jednu z nejvýraznějších událostí svého života, na svatbu. Utíká před nemocí do světa svých vzpomínek a snění. Uspenskij popisuje hrozné podmínky, ve kterých Žid umírá, a postupně od této nepříjemné reality odvádí svého hrdinu do světa minulosti prostřednictvím spánku, který mu slouží jako útočiště. Spánek není přestupným bodem vyprávění hlavního hrdiny jen v této, ale i v další povídce *Malý Žid*, kde se prostřednictvím snů čtenář se dozvídá o minulosti mladého Žida Judky. V obou povídkách funguje spánek jako útočiště před krutou realitou, jako místo, kde se hrdina cítí bezpečně a klidně, ale i způsob, jakým odkrývá své prožívání minulosti. „Больной вспоминал свои детские годы, вспоминал своего отца и мать, которые ушли куда-то, и вместе с тем вспоминал особенно ту минуту, когда он сделал первый шаг в своей самостоятельной жизни. Шаг этот – женитьба.“⁹¹

Klíčovou událostí v povídce *V balaganě* je svatba hlavního hrdiny. Uspenskij zdůrazňuje, jak se chová křesťanské obyvatelstvo, když se ve vesnici koná židovská svatba. Pro ně je to jakési exotické, podivné představení. „Все больше и больше сдвигалось около новобрачных толпа зрителей всяких вер, все выше и напряженнее вытягивали эти зрители свои шеи для того, чтобы потщательнее разглядеть процесс венчания, и к великому удивлению не находили ничего сколько-нибудь театрального, эффектного.“⁹² Svatba je zde popsána jako závažná událost, mladý pár závčas přemýšlí o svém budoucím životě plném těžké práce.

Uspenskij popisuje obraz pracovitého Žida, který je znepokojen svým ubohým stavem a hledáním obživy. Místo toho, aby se mladý pár věnoval o svatební noci radosti a veselí, přemýšleli ženich s nevěstou o těžké budoucnosti. „И всю эту ночь молодые провели тревожно, потому что начинавшиеся с этой минуты хозяйское житье не давало

⁹¹ Тамтѣж, с. 296.

⁹² Тамтѣж, с. 296-297.

спокойного сна... Работать, работать, работать...“⁹³ Autor se záměrně vyhýbá stereotypu Žida jako lichváře a vykořisťovatele, protože pro něj je Žid čestný pracovitý člověk. Vážný (nikoliv bujarý) průběh svatby zdůrazňuje tragismus mladé židovské rodiny, která vstupuje na samostatnou cestu životem. Křesťanské obyvatelstvo nechápe tragickou a smutnou atmosféru svatby, která je z jejich pohledu spojená s veselím, tancem a hlučnou hudbou. „Над молодыми распростерт синий платок, в виде балдахина, и по синему фону платка рассыпаны звезды. Не потому ли этот дырявый кусок платка изображал собою небо, что настоящее небо, казалось, не хотело взглянуть на эту задумчивую, бедную и уже загодя обреченную на большие муки чету? Не было веселья на свадьбе.“⁹⁴

Jediným výrazným židovským atributem v povídce je chupa (חופה). Chupa označuje samotný svatební obřad i svatební baldachýn, pod nímž stojí novomanželé. V 17.–19. století byl baldachýn často vyobrazen pod nebesy, přitom hvězdy symbolizovaly budoucí hojné potomstvo.⁹⁵ Neznalost a zvědavost přitahovala místní nežidovské obyvatelstvo, které se chtělo podívat na tradiční židovskou svatbu. Autor tím zdůrazňuje, že venkované život a kulturu Židů neznali. Pro ně to byl cizí a nepochopitelný svět, který se ani nesnažili poznat. Právě z neznalosti a nepochopení pramení judofobie (či jiná forma xenofobie), která svědčí o komplexech, frustracích, nenávisti, ale též nevědomosti a neznalosti domácí společnosti, která odmítá přijmout cizince. Nenávist a pozdější vlny pogromů byly živé jakousi formou strachu vycházející z nepochopení židovského národa a jejich kultury.

Druhá povídka *Malý Žid* podrobně popisuje život židovského mladíka, který se stává obrazem židovské chudoby pásma osídlení. V této povídce jsou na prvním místě představeny ekonomické vztahy mezi židovským a pravoslavným obyvatelstvem. Povídka byla napsána v roce 1865, tedy před největšími pogromy, a byla odpovědí na protižidovské nálady. Stejně jako předchozí povídka je i tato rozdělena na dvě části, z nichž první část se zaměřuje na popis života mladého Judky a druhá vypráví prostřednictvím snů jeho dětství.

Uspenskij byl přesvědčen, že Žid podvádí nebo využívá určitých výhod v důsledku podmínek, ve kterých se ocitl. V podobných podmínkách by se jakýkoliv jiný národ choval stejně, jinak by totiž neměl šanci na přežití. Autor ukazuje na příkladu otce hlavního hrdiny,

⁹³ Tamtéž, s. 297.

⁹⁴ Tamtéž, s. 297.

⁹⁵ Nosek, Damohorská, cit. dílo, s. 105.

židovského majitele hostince, že čestnou prací se nedá dosáhnout zisku. „И снился Юдке отец... Это был тип еврея, ни минуты не остававшегося без дела, хватающегося за всевозможные средства, которые могут дать хлеб.“⁹⁶ Rodina Judky žila v nouzi, což otce přimělo k hledání všemožných způsobů výděлку občas i nečestnou cestou.

Povídka Uspenského *Malý Žid* popisuje ekonomické pozadí života v pásnu osídlení, kde žila většina Židů v chudobě a musela těžce pracovat. Zde autor vystupuje jako badatel, který se pokusil o analýzu ekonomického stavu venkova, zkoumal všední život Židů a jejich způsoby výděлку. Životní obtíže nutí rodinu hlavního hrdiny vydat se hledat nové pracovní příležitosti, kde důležitou roli hraje pud sebezáchovy. Hrdinové Uspenského se nevzdávají, jsou energičtí a pracovití. Po tom, co musí rodina městečko opustit, Judko zůstává a začne sám pracovat. Každodenně se mladík potýká s urážkami, dokonce i násilím ze strany místního obyvatelstva. Jediným jeho útočištěm se stává spánek, v němž vidí svou rodinu. Povídka končí scénou, v níž se Judko probudí a musí se vrátit do práce plné bití a ponížení. „В глубокую полночь возвратился Юдко домой и размышлял о сегодняшнем дне, никак не мог разрешить себе вопроса: «что он им сделал такое?» Виноват ли он, что днем было скучно, ела их свинцовая тоска, и что других ела безысходная нужда.“⁹⁷

Několikrát se opakuje věta: „Co jsem vám udělal?“ Judko, mladík, který nikomu neublížil a dělá jen svou práci, prodává pomeranče a citrony, nemůže pochopit, proč ho všichni nenávidí. Uspenskij to nijak nevysvětluje, vysvětlení se pravděpodobně ani není možné dobrat. „ – За что ты жида избил? – спрашивает жена. Глотая рюмку, муж соображал: за что же, в самом деле? – А ты как бы думала?.. – наконец проговорил он. – По-твоему их миловать надо? Э-ге!..“⁹⁸ Příčiny toho, proč byl Judko bit, neexistovaly. Autor odsuzuje chování křesťanů, kteří v důsledku nečinnosti a lenošení ponižovali a bili Židy. „ – Если жида не бить, так кого же и быть-то?..“⁹⁹ Otázka „proč“ zůstává otevřená. Každý křesťan měl své vlastní problémy a starosti, obětím beránkem byl přitom vždy tentýž Žid.

⁹⁶ Успенский, cit. dílo, s. 654

⁹⁷ Тамtéž, s. 666.

⁹⁸ Тамtéž, s. 649.

⁹⁹ Тамtéž, s. 667.

V těchto dvou povídkách Uspenskij projevuje svůj humanismus. Byl dobře obeznán se všedním životem rolníků včetně rolníků v pásnu osídlení. Viděl tu lenost, nudu a krutost lidu. Nenávist vůči Židům byla způsobena především nízkou úrovní vzdělání, ekonomickými předsudky a skrytou závistí. Jednou z kontroverzních činností byla výroba alkoholu a vedení hospody (трактир, шинок). Židé v Rusku si nemohli svobodně vybrat, čím se budou živit. Podle platné legislativy neměli právo kupovat půdu a nemovitosti. V důsledku tohoto omezení jim bylo umožněno buď obchodovat, být řemeslníky, anebo vést hospody. Postavení Židů bylo paradoxní, byli omezení ve výběru práce, protože se zabývali jen tím, co jim bylo dovoleno – zároveň ale kvůli tomu byli nenáviděni. Právě prodej alkoholu se stal jedním z unikátních ekonomických fenoménů, kterého se Židi zúčastnili. I když podle zákona ani jedna hospoda nemohla patřit Židům (měli je pronajaté), měli největší podíl na prodeji alkoholu.¹⁰⁰ Vymysleli systém půjčování, což se následně obrátilo proti nim, a tak byli obviňováni z úmyslného opíjení ruských rolníků.

Ostře se proti tomuto obviňování vymezil Nikolaj Semjonovič Leskov (1831–1895). Znamý ruský spisovatel se vyjádřil o židovské otázce v Rusku ve svém díle *Židé v Rusku. Několik poznámek ohledně židovské otázky*.¹⁰¹ I když Nikolaj Leskov nepatřil k narodnickým spisovatelům, ale i do jeho tvorby se promítá problematika nestability venkova.¹⁰² Ve své stati se opíral o fakta, spravedlivě posuzoval stav Židů v Rusku, proto jeho dílo *Židé v Rusku. Několik poznámek ohledně židovské otázky* je velmi cenným materiálem pro pochopení protižidovských nálad ze strany ruského lidu. Leskov popíral názor, že vinu za šíření alkoholismu mezi rolníky nesou Židé. „Говорят: «евреи распаивают народ». Обратимся к статистике, и получаем факт, который представляет дело так, что опять рождается сомнения: распаивает ли жид малороссов? Оказывается, что в великорусских губерниях, где евреи не живут, число судимых за пьянство гораздо более, чем число таких же случаев в черте оседлости.“¹⁰³ Bylo známo, že ruský rolník pil alkohol už v době vlády knížete Svjatoslava a kněžny Olgy a Židé za to nemohli. Pití alkoholu se stalo součástí ruské tradice, čehož si byli Židé vědomi. Vydělávali na lidské slabosti, z toho by bylo možné je obviňovat, ale nikdo rolníky nenutil alkohol pít, bylo to pouze jejich rozhodnutí.

¹⁰⁰ Ребель, А. И. История евреев в России. Москва: Эксмо, 2013, s. 25-26.

¹⁰¹ Лесков, Н. С. Евреи в России. Несколько замечаний по еврейскому вопросу. Петроград: Государственное издательство, 1920.

¹⁰² Neuman, cit. dílo, s. 43.

¹⁰³ Лесков, cit. dílo, s. 31.

4.3 Grigorij Mačtět

Grigorij Alexandrovič Mačtět (1852–1901) se narodil v Lucku, na Volyni, pocházel z raznočinské rodiny. Ukrajinu považoval za svou vlast a často používal ukrajinské legendy, popisy přírody a lidu pro svou tvorbu. Mladý Mačtět velmi brzy se přiklonil k narodnickému hnutí, a podporoval ideu, že inteligence má složit lidu. Jako publicista působil v časopisech *Nědělja*, *Otečestvennyje zapiski*. Spisovatel začal psát během svých cest do zahraničí. Jeho první tvorby byly napsány v žánru črt, kde popisoval své dojmy z cest po Americe a Německu. Pod vlivem jeho zahraničních cest vznikl cyklus *Obrázky z cest* (Путевые картинки, 1889). Popularitu získaly Mačtětovy romány *Sám voják v poli* (И один в поле воин, 1886), *Marnotratný syn* (Блудный сын, 1887) a prózy ze sibiřského vyhnanství, například, *Zvítězili jsme* (Мы победили, 1884).¹⁰⁴ Vlastní biografie se stala pramenem pro jeho tvorbu, povídky Mačtěta vynikají pravdivostí, kde autor nestranně podává to, co zažil a viděl.¹⁰⁵ Kromě prózy také psal poezii. Díky svému romantickému rozpoložení byl často vnímán jako soupeř Korolenka.¹⁰⁶

Celá Mačtětovova tvorba je odrazem narodnických idejí v beletrické formě. Sám autor se přímo zúčastnil revolučního hnutí narodníků. Jeho román *Sám voják v poli* (И один в поле воин, 1886) se věnuje aktuálním problémům tehdejší doby.¹⁰⁷ Ve své tvorbě se projevoval jako přední humanista a demokrat, který kritizoval tehdejší vládu, útlak a násilí. Mačtět psal také básně, zvláště jeho verše *Замученные тяжелой неволей* (1875) byly pro svou emocionálnost a bojovný duch velmi oblíbené u několika generací ruských revolucionářů.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Botura, M. a kol. Slovník ruských spisovatelů od počátků ruské literatury do roku 1917. Praha: Lidové nakladatelství, 1977, s. 161.

¹⁰⁵ Николаев, П. А. (ed.). Русские писатели. Библиографический словарь. 2 часть. Москва: 1996, s. 18.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 19.

¹⁰⁷ Botura a kol., cit. dílo, s. 161.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 161-162.

4.3.1. Židovské téma v tvorbě Grigorije Mačtěta

Jiný cenný pohled na pogromy a rusko-židovské vztahy přidává další narodnický spisovatel Grigorij Mačtět ve své povídce *Žid* (Жид, 1887). Svou povídku psal na základě čerstvých dojmů z cesty na Ukrajinu, kde strávil své dětství a mládí. Navštívil tato místa krátce po vlně pogromů. Povídka byla odpovědí na dané události a literární vzpourou proti pogromům, jejich podněcování a šovinistickým náladám obyvatelstva. Sám Mačtět vyjádřil svůj názor tímto způsobem: „А в это самое время на улицах происходили еврейские погромы! Народ страдал и страдая негодовал, не зная, кто истинный виновник его страданий. А виновники – царское правительство, помещики, буржуи, притеснявшие и грабившие народ, знали свою вину и боялись, что народ поймет, наконец, обрушится на них, отомстит им за все. И старались они как бы обмануть народ, отвести от себя угрозу и направить народное озлобление в другую сторону, против невинных людей, против евреев, рабочих, революционеров.“¹⁰⁹ Pro spisovatele byla hlavním nepřítelem carská vláda, která podněcovala protižidovské nálady, čímž se snažila odvrátit pozornost obyvatelstva od proticarských nálad.

Hlavním hrdinou povídky je židovský lékař David Gurvejs. Mačtět mu nadělil pozitivní vlastnosti a ukázal tím, jaké kvality může Žid mít bez ohledu na tehdejší nepřátelskou atmosféru vůči židovskému obyvatelstvu. Autor na začátku povídky seznámil čtenáře s malým Gurvejsem a popsal jeho školní léta. Už tehdy se projevovala jeho obětavost a jednal ve prospěch celé třídy. David Gurvejs je ztělesněním těch nejlepších lidských vlastností: rozumu, humánnosti, spravedlnosti a ochoty pomoci druhému. Tyto vlastnosti sice mohou vyvolat určitou úctu, ale přesto zůstává v očích lidu jen Židem. „Правда, мы его любили, но как-то иначе, чем любили друг друга, чем «своих». Для нас он был все-таки «жид», – значит, не «мы», во всяком случае, не вполне «свой».“¹¹⁰ Povídka končí líčením strašlivých událostí během pogromu. Vypravěč je spolu s Gurvejsem svědkem hrůzy a brutality, s níž se pogromy prováděly. Autor neskrývá pocity hanby a studu za nelidské chování místního obyvatelstva.

Mačtět popsal pogrom v židovské čtvrti se všemi nepříjemnými podrobnostmi. Proti téměř „svatému“ lékaři vystupuje brutální společnost pogromistů, kteří jsou opojení vodkou

¹⁰⁹ Мацтэт, Г. А. Жид. Москва: Красная новь, 1923, с. 31-32.

¹¹⁰ Тамтѣж, с. 7.

a páchají zločiny. „Подстрекаемые переодетыми полицейскими, пьяные от водки и от собственного злодейства, озверелые люди били, калечили и убивали других людей, маленьких детей и взрослых мужчин, дряхлых стариков и слабых испуганных женщин; выхватывали грудного ребенка из рук матери и на ее глазах разбивали его голову о камень; разрезали животы беременным, насильовали девушек и девочек-подростков...“¹¹¹ Z daného úryvku je vidět, že pogromy byly občas vyprovokovány místním obyvatelstvem, které – aby podnítilo žádoucí chování lidu – se převléklo do policejních uniforem, tím chtělo také ukázat, že pogromy jsou podporované ze strany vlády.

Výše zmíněná povídka byla pravděpodobně napsaná v Oděse, kde autor žil v letech 1887 –1888. Povídku s židovskou tematikou vydal v letech, kdy zesiloval antisemitismus a politické represe vůči Židům ze strany vlády. Autor záměrně představil obraz trpělivého Žida, který odpouští nadávky a ponížení ze strany pogromistů, čímž také ukazuje, že se nachází mravně o úroveň výš než jeho hanobitelé. Jeho mravní převaha se stává jeho hlavní zbraní, která by mu podle autora měla pomoci všechny porazit. Svým Židem se Mačtět nesnažil přinést a vnutit určitý literární obraz hrdiny, ale obecně ukázat na ideovost povídky, upozornit na určitý problém ve společnosti. Jeho hrdina vyvolává sympatie a soucit a právě to si klade autor za cíl – vyvolat u čtenáře určitý dojem, nenechat ho lhostejným. Občas se zdá, že je evokování těchto pocitů trochu přehnané, a jeho hrdina se stává sentimentální postavou, která je schopna vyvolávat jen lítost. Nicméně jeho tvorba se stala cenným materiálem pro zkoumání židovsko-ruských vztahů druhé poloviny 19. století z pohledu spisovatele-narodníka.

¹¹¹ Tamtéž, s. 33.

5. Závěr

Na základě výše zmíněných textů si lze představit, co se odehrávalo v myšlenkách lidu a co je tehdy mohlo vést k pogromům. Rolníci, kteří tvořili většinu ruského obyvatelstva, se opravdu ocitli v morální krizi. Lid potřeboval jasné ideje a silného vůdce, který by je mohl vést. Tuto zodpovědnost na sebe částečně chtěli převzít spisovatelé-narodníci.

Literatura vždy byla myšlenkovým odrazem každého národa a citlivě reagovala na historické a společenské události. Ruská literatura je sama o sobě velmi bohatá, patří k nejvýznamnějším světovým literaturám, a právě proto je schopna formovat a ovlivňovat myšlenky svých čtenářů. Ruská literatura zformovala vlastní stereotyp Žida. Velcí klasikové ruské literatury jako A. S. Puškin, N. V. Gogol, F. M. Dostojevskij popsali Žida jako negativní postavu a tím zformovali v podvědomí ruského lidu určitý stereotyp, který přetrvával dlouhou dobu.

Ruská literatura, zejména ruská próza druhé poloviny 19. století, zažívala úpadek. Příčinou toho byl rozkol ruského mínění, ekonomická i politická nestabilita, velký sociální zlom po zrušení nevolnictví. Měnila se ruská společnost, která prožívala vzpouru proti tradicím, včetně tradicím literárním.¹¹² Reformy měnily společnost a největším problémem byla otázka rolnictva. Inteligence se vlévala do všedního života lidu, spisovatel měl být nejen umělcem, ale národním buditelem, šířitelem osvěty. A tak se podmínky stávají nejméně příhodné pro vývoj literatury jako umění. Velká díla byla vytvořená starší generací (F. M. Dostojevskij, L. N. Tolstoj, I. S. Turgeněv a další), mladá generace byla pohlcená jinými problémy: otázkami rolnictva a revoluce.

Nejcennějším přínosem tvorby vybraných spisovatelů byl popis a posudek protizidovských nálad, které se v tomto století šířily mezi křesťanskými obyvateli. Hlavní ohnisko antisemitismu bylo zakotveno ve vědomí lidí. Právě o tomto píšou vybraní spisovatelé, kteří kritizovali tehdejší protizidovské nálady a odporovali jim. Z jejich tvorby je vidět, že představitelé ruské inteligence porozuměli psychologickému a ekonomickému podtextu antisemitských nálad mezi rolníky, které byly založeny na touze využití krachu konkurenta pro své vlastní ziskové cíle.

Témata opíjení, lichvy, podvádění a vykořisťování lidu byla často spojována s Židy. Takoví znalci lidového života jako G. I. Uspenskij a V. G. Korolenko a G. A. Mačtět

¹¹² Святополк-Мирский, cit. dílo, s. 332-333.

se snažili vyvrátit tyto stereotypy aspoň ve své tvorbě. Spisovatelé dávají autentický pohled na vesnici a na její obyvatele, vystupují jako pozorovatelé, aniž by vnucovali své mínění. Například v povídce Korolenka *Den smíření* je vidět, že všechny skutky, které byly spojované s Židy, se objevovaly i u místního obyvatelstva, a to dokonce i ve větší míře. Je pravděpodobné, že jedním z jeho hlavních cílů bylo rozptýlit tyto stereotypy.

Postavení Židů v Rusku bylo součástí debat o dalším směřování Ruska, o variantách jeho vývoje – zda pokračovat v ekonomických reformách a modernizaci země. A právě na židovské otázce se viditelně projevovaly kontroverze s reformami spojené. Reformy zaváděly do Ruska kapitalismus a Židé byli stereotypně vnímáni jako jeho hlavní tvůrci a propagátoři. Útoky na reformy tedy často dostávaly charakter protizidovské agitace. Pogromy znamenaly zlom v rusko-židovských vztazích. Mnoho Židů věřících v možnost asimilace bylo šokováno výbuchem krutosti místního obyvatelstva. Příčiny pogromů se dají těžko vymezit, někdy stačila jen pověst, ale výsledek byl vždy stejný: devastace majetku Židů, krádeže, bití, vraždy.

Dlouhodobě Židé byli uzavřenou skupinou, tvořili tzv. stát ve státě: nemluvili rusky, nepřijímali křesťanství a nezapojovali se do místního kulturního a sociálního života. Uzavřenost života Židů sama o sobě byla historickým výsledkem staletého pronásledování a byla jednou z příčin jednostranného a lživého objasnění jinými obyvateli židovské povahy a způsobu života. Z neznalosti a nepochopení se rodily nevěrohodné a falešné předsudky vůči Židům.

Otázka židovství v ruské literatuře po dlouhou dobu nebyla dost výrazná. Žid v ruské literatuře byl většinou okrajovou, negativní nebo komickou postavou. Ruští spisovatelé projevovali menší zájem o židovskou problematiku. Zčásti to bylo tím, že ruský spisovatel měl výhradně své ruské problémy. Vyšší zájem o židovskou tematiku můžeme vyzorovat během vzniku narodnického hnutí v době rolnické krize a s rostoucí asimilací Židů do ruské společnosti. Paradoxem je, že s růstem procesu zapojování Židů do ruské společnosti, vzrůstaly protizidovské nálady, a tak Žid vstupuje do literatury zároveň jako příčina i oběť antisemitismu.

6. Bibliografie

Prameny

КОРОЛЕНКО, В. Г. *Избранные произведения*. Ленинград: Ленинградское газетно-журнальное и книжное издательство, 1947.

КОРОЛЕНКО, В. Г. *Повести и рассказы*. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1950.

КОРОЛЕНКО, В. Г. *Собрание сочинений*. В 10 т. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1954–55.

МАЧТЕТ, Г. А. *Жид. По рассказу Г.А. Мачтета*. Москва: Красная новь, 1923.

УСПЕНСКИЙ, Г. И. *Полное собрание сочинений. Поездка к переселенцам; Живые цифры; Мимоходом; Ранние рассказы; Письма с дороги; Статьи разного содержания*. Санкт-Петербург: А.Ф. Маркс, 1908.

УСПЕНСКИЙ, Г. И. *Власть земли*. Москва: Советская Россия, 1985.

Sekundární literatura

AŠKENAZ, N. (ed.) *Sidur Adir ba-marom. Modlitební kniha pro všední dny, šabat a svátky s paralelním českým překladem a komentářem*. Praha: Bergman, 2008.

DUBNOW, S. M. *History of the Jews in Russia and Poland: From the earliest times until the present day. From the death of Alexander I. until the death of Alexander III. (1825-1894)*. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1918.

HAUMANN, H. *Dějiny východních Židů*. Olomouc: Votobia, 1997.

JOHNSON, P. *Dějiny židovského národa*. Praha: Rozmluvy, 2009.

KLIER, J. D. *Russian, Jew, and the Pogroms of 1881-1882*. Cambridge: University Press, 2011.

- MARKS, S. G. *How Russia shaped the modern word. From Art to Anti-Semitism, Ballet to Bolshevism*. Princeton: Princeton University Press, 2003.
- NEUMAN, J., SIVAN, G. *Judaismus od A do Z. Slovník pojmů a terminů*. Praha: Sefer, 2009,
- NEUMAN, B. *O literatuře v epoše narodnictví*. Praha: Univerzita Karlova, 1974.
- NOSEK, B., P. DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*. Praha: Karolinum, 2011.
- PAROLEK, R., HONZÍK, J. *Ruská klasická literatura (1789-1917)*. Praha: Svoboda, 1977.
- PAVLÁT, L. a kol. *Židé - dějiny a kultura*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2005.
- STERN, M. *Svátky v životě Židů: vzpomínání, slavení, vyprávění*. Praha: Vyšehrad, 2002.
- VYDRA, Z. (ed.). *Protižidovské stereotypy a křesťanská společnost na přelomu 19. a 20. století*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2007.
- VYDRA, Z. *Židovská otázka v carském Rusku, 1881-1906. Vláda, Židé a antisemitismus*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006.
- ZADRAŽIVOLÁ, M. *Ruská literatura přelomu 19. a 20. století*. Praha: Univerzita Karlova, 1995.
- БЕЛЕНЬКИЙ, М. С. *Шолом-Алейхем – писатель и человек: статьи и воспоминания*. Москва: Советский писатель, 1984.
- ГЕССЕН. Ю. И. *История еврейского народа в России*. В 2 ч. Ленинград: автор, 1927.
- ГИТЕЛЬМАН, Ц. *Беспокойный век: евреи России и Советского Союза с 1881 г. до наших дней*. Москва: Новое литературное обозрение, 2008.
- Еврейские народные сказки. Предания, былички, рассказы, анекдоты*. Собрание Е. С. Райзе. Санкт-Петербург: Симпозиум, 2010.
- ЗАТЕЕВА, Т.В. *Народнический роман 19 века: философские истоки*. Москва: Издательство Бурятского госуниверситета, 1998.
- КАБЛИЦ, И. И. *Основы народничества И. Юзова*. Санкт-Петербург: 1882.
- ЛЕСКОВ, Н. С. *Евреи в России. Несколько замечаний по еврейскому вопросу*. Петроград: Государственное издательство, 1919.

- МАСЛИН, М. А. (ed.). *История русской философии: учебник*. Москва: КДУ, 2008.
- МОНДРИ, Г. *Писатели-народники и евреи: Г.И. Успенский и В.Г. Короленко (по следам "Двести лет вместе")*. Санкт-Петербург: Академический проект, 2005.
- МОРОЗОВ, Н. А. и ТИХОМИРОВ, Л. А. (ed.). *Народная воля. Социально-революционное обозрение*. Петербург: 1881., sv. 5-6.
- НИКОЛАЕВ, В. *Александр II: биография*. Москва: Захаров, 2005.
- РЕБЕЛЬ, А. И. *История евреев в России*. Москва: Эксмо, 2013.
- СВЯТОПОЛК-МИРСКИЙ, Д. П. *История русской литературы с древнейших времен*. Москва: Эксмо, 2008.
- СОЛЖЕНИЦЫН, А. И. *Двести лет вместе*. В 2 ч. Москва: Прозаик, 2011.
- СПАСИБЕНКО, А. С. *Писатели-народники. (Н.И. Наумов, Г.И. Успенский, П.В. Засодимский, Н.Н. Златовратский, Н.Е. Петропавловский-Каронин, А.И. Ертель)*. Москва: Просвящение, 1969.
- ТРОИЦКИЙ, Н. А. *Русское революционное народничество 1870-х годов. Пособие к спецкурсу студентов исторического факультета*. Саратов: Издательство Саратовского университета, 2003.
- ЯНОВСКИЙ, О. А. (ed.). *История России. Новое и новейшее время*. Москва: Эксмо, 2010.

Slovníky a encyklopedie

- Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. Pospíšil, I. (ed.) a kol. Praha: Libri, 2001. Slovníky spisovatelů.
- Slovník ruských spisovatelů od počátku ruské literatury do roku 1917*. Hermanová, E. a kol. Praha: Lidové nakladatelství, 1977.
- Еврейская энциклопедия: свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем*. В 16 т. Санкт-Петербург: Брокгауз-Ефрон, 1908-13.

НИКОЛАЕВ, П. А. (ed.) *Русские писатели: XIX век: библиографический словарь: в двух частях*. Москва: Просвещение, 1996.

ТОЛСТАЯ, С. Н. (ed.) a kol. *Славянская мифология: энциклопедический словарь: А-Я*. Москва: Международные отношения, 2002.

7. Poznámka

Pro přepis hebrejských slov do češtiny byla použita tabulka transkripce PhDr. B. Noska v publikaci *Judaismus od A do Z*.¹¹³

¹¹³ NEUMAN, J., SIVAN, G. *Judaismus od A do Z. Slovník pojmů a termínů*. Praha: Sefer, 2009, s. 9-12.